

619

2-20

ное приложение журналу „Гюхатнессъ“

„Գիւլաւստետի“ Գրադարան № 6

С. Амаянъ. „Инфекционные болезни домашних животных“

ԸՆՏԱՆԻ ԿԵՆԴՐԱՆՆԵՐԻ

ՎԱՐՍԿԻԶ

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

(Անասնապահական ձեռնարկ)

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «Նաղեժիկ» Տեղադրանի փող. № 7.

1 9 1 3

31 MAY 2013

8858

19

20
4-2

610
118-20

30 JUL 2008

Бесплатное приложение журналу „Гюхантисесъ“

„Գիւղաբանութիւն“, Գրութիւններ № 6

Օ. ԱՄԱԼԻԱՆԻ. „Ինֆեկցիոնային եւ թանձրացող հիւսկային հիւսկային հիւսկային“

Ս. ՀԱՄԱԼԻԱՆԻ

ԲՆԱԿԱՆ ԳԵՆԵԿԱՆԵՐԻ

ՎԱՐՈՒԿԻՆԻ

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Զեւարկ աւանդական)

Թ Ի 3 Լ Ի Ս

Զարկան «Երեւան» Տեղագրական փոք. № 7.

1913

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Ինչպէս Ռուսաստանի, նոյնպէս և Կովկասի համար, ահա-
գին նշանակութիւն ունի անասնաբուծութիւնը, որը կազմում է
երկրի գիւղատնտեսական բարձրութեան հիմքը: Բաւական է յի-
շել այն տնտեսական դերը, որ կատարում են մեղնում թէ մանր
և թէ խոշոր տնտեսութիւնների համար խաշնարածութիւնը,
կաթնատնտեսութիւնը, խոզաբուծութիւնը և թռչնապահութիւնը,
որպէս զի մեղ համար ակներև դառնայ կանոնաւոր անասնապա-
հութեան և տարրական անասնաբուծութեան անհրաժեշտութիւնը
գիւղական լայն շրջանների և մանաւանդ գաւառական—գիւղական
քիչ-շատ բանի մաց տարրերի համար:

Եթէ մի բոլոր մտաբերենք, որ անասունների տասնեակ
տարափոխիկ հիւանդութիւնները և վարակման ախտերը մամեն
տարի առեւթի հարւած են հասցնում երկրի տնտեսական բարո-
ւութեանը և քար ու քանդ անում առանց այն էլ աղքատ գիւ-
ղացիութեան վերջին ապաւէնը և այդ բոլորը գլխաւորապէս շը-
նորհիւ անասնապահական տարրական օրէնքների և կա-
նոնների ու անասնաբուժական գիտելիքների լիովին ան-
յայտ մնալուն մեր գիւղացիութեան անգամ կուտուրական
առաջնորդների համար, պարզ կը լինի թէ գործունէու-
թեան որպիսի լայն և փառահեղ սապարէզ է բացւում այն
մարդկանց համար, որոնք կը կամենան լուսաւոր աջակցութեան և
հնարաւոր օգնութեան ձեռք կարկառել մեր անապահով գիւղա-
ցիութեանը:

Սիրում եմ հաւատալ, որ իւրաքանչիւր հայկական գիւղում
կը գտնեն անհատներ, որոնք, հասկանալով անասնապահութեան
ահագին նշանակութիւնը մեր ժողովրդի տնտեսական բարօրու-
թեան գործում, միշտ ուրախութեամբ կը ձեռնարկեն այնպիսի
լեհ և հաւիրական գործի, որպիսին է վերոյիշեալ քայլը:

Դժբախտաբար, պէտք է խոստովանել, որ մեր գրական

շուկան համարեա ոչինչ չունի այդ կարևոր ճիւղից հայ գիւղական գործչի ձեռքը տալու: Մինչդեռ գիւղատնտեսութեան այլ ճիւղերը, շնորհիւ մասնագիտական թերթերի («Աշխատանք» «Նոր-աշխատանք» «Գիւղատնտես») շուրջը հաւաքւած մի խումբ եռանդուն և ջանասէր մասնագէտների, կարճ ժամանակէն ընթացքում ստեղծեցին քիչ-շատ հարուստ գրականութիւն, բայց անասնապահութիւնը և, գլխաւորապէս, անասնաբուժութիւնը համարեա տեղ չունեցաւ մեր նորարարող գիւղատնտեսական գրականութեան մէջ: Այդ ցաւալի, անհուն ցաւալի երեոյթը, որի առաջին և գլխաւոր պատճառը, անշուշտ, հայ մասնագէտների բացակայութիւնը պէտք է համարել, անկասկած մի մեծ բաց է. մի խոշոր միջոցաւ հայկական գիւղատնտեսութեան համար:

Կովկասի համար ահագին արդիւնաբերական և տնտեսական նշանակութիւն ունեցող շերամապահութեան, մեղուաբուծութեան, հողագործութեան և բամբակագործութեան կողքին պատուաւոր տեղ է բռնում անասնապահութիւնը իւր բոլոր ճիւղերով, և այդ այդպէս լինելով, պէտք է ջանանք օր առաջ փուկել այդ խոշոր բացը:

Մանաւանդ մեծ և նշանակալից դեր պէտք է խաղայ այդ գործի մէջ անասնաբուժութիւնը և անասնապահական առողջապահութիւնը. և այդ շնորհիւ այն ցաւալի, սակայն անուրանալի հանգամանքի, որ մեր գիւղացիութեան ահագին մասը դեռ ևս կասկածով է վերաբերում դէպի անասունների կանոնաւոր, դիտական բժշկութիւնը և յաճախ բաւականաճում է այլ և այլ սնտոյի հաւատալիքներով ու պապենական մէթոդներով: Ահա այստեղ հայ գիւղական գործչի համար բացւում է գործունէութեան լայն ասպարէզ:

Չպէտք է մոռանալ և այն նշանակալից հանգամանքը, որ անասնաբուժական գործը դեռ նոր-նոր կանոնաւոր հիմքերի վրայ է դրւում. անասնաբուժական օգնութեան գործի արդի կացութիւնը Ռուսաստանի բազմաթիւ նահանգներում և մանաւանդ ծայրագաւառներում անչափ հեռու է բաւարար լինելուց. կան գիւղեր ու անգամ ահագին շրջաններ, ուր տարին հազիւ մի-երկու անգամ ոտք է կոխում գաւառական անասնաբոյժը:

Այս բոլորը աշխուրջ ուշադրութեամբ ի նկատի առնելով, տեսնում ենք, որ հայ գիւղացու ճշմարիտ բարեկեցութիւնը ունին

կատարելու մի մեծ և բազմադիւն գործ, որի կարևորութիւնը և անհրաժեշտութիւնը պարզեցի վերև: Իմ նպատակն է օգնել այդ մեծ և նշանակալից գործին ձեռնարկողներին, տալով նրանց ձեռքը մի շարք բրոշիւրներ, հանրամատչելի գրքոյկներ անասնապահական օրէնքների, անասնաբուժական կանոնների և էութեան մասին:

Իմ աշխատութիւնները սկսում եմ այս գրքոյկով, որ լիովին նուիրւած է կենդանիների տարափոխիկ հիւանդութիւններին և նրանց դէմ կռիւելու տարրական միջոցներին:

Սրանով եմ սկսում, որովհետեւ անասունների համաճարակները իւրաքանչիւր տարի միլիոնների քաւանք են հասցնում համայն Ռուսաստանի տնտեսութեան և մանաւանդ Անդրկովկասին, ուր տարիներից ի վեր բոյն է դրել եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտ և այլն:

Աշխատել եմ ըստ կարելոյն հանրամատչելի լինել և պարզ խօսել. սակայն գիտութեան մէջ ժողովրդականացումը և հանրամատչելիութիւնը պահանջում է առանձնայատուկ տաղանդ. իմ ջերմ նպատակն է օգտակար լինել և, եթէ գրքոյկիս մէջ ընթերցողը պատահէ մոռթ ու խորին դարձւածքների կամ անորոշ և ոչ լրիւ արտայայտութիւնների, խնդրում եմ բացատրութեան պահանջներով դիմել ուղղակի ինձ յարգոյ «Գիւղատնտես»-ի խմբագրութեան միջոցով:

Անչափ շնորհակալ կը լինեմ ընկեր-մասնագէտներից, եթէ ցոյց տան իմ սխալները ու շեղումները:

ՍԻՄ. ՀԱՄԱԼԵԱՆ

Ս. Պետերբուրգ.

1912 թ. նոյեմբերի 30

Յ. Գ. Այս համառօտ գրքոյկիս մէջ դիտմամբ չեմ մցրել մի քանի վարակիչ ախտեր (կեղծ սապ, ծծկերների յօդացաւ, ողնաշարի ուղեղի բորբոքում, սեռային ախտ ձիւռ և այլն), ի նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ նրանք Ռուսաստանում չափազանց սակաւ են պատահում, մանաւանդ Կովկասում և եթէ երբեք պատահում են էլ, լոկ իբրեւ առանձին դէպքեր և բնաւ չեն կրում քիչ-

շատ համաճարակային բնույթ: Չեմ խօսել նաև շների և կատուների մի քանի լուրջ հիւանդութիւնների մասին (օր. ժանդախտ), որովհետեւ ի նկատի եմ ունեցել առանձնապէս գիւղատնտեսական կենդանիներին:

Համեմատաբար քիչ տեղ եմ տւել ընտանի թռչունների ախտերին, չըկամենալով մեծացնել գրքոյկի ծաւալը: Յուսով եմ պակասը լրացնել պապագայում թէ առանձին աշխատութիւններով և թէ մի շարք հանրամատչելի յօդածներով «Գիւղատնտես»-ի էջերում:

Ս. Հ.

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ

1. Гапшихъ—Эпизоотология.
2. Натура et Marek—Инфекционные болѣзни.
3. Нокаръ и Лекланшъ—Микробныя болѣзни животныхъ.
4. Френеръ—Инфекционные болѣзни.
5. П. О. Гордзялковскій—Лекціи по эпизоотологии. 4 րդին:

1.

ՍԻՐԻՐԱԽՏ

(Сибирская язва—Anthrax)

Անասունների տարափոխիկ, վարակիչ հիւանդութիւններից Ռուսաստանում ամենից աւելի տարածւածն է սիրիրախտ հիւանդութիւնը, որ իւրաքանչիւր տարի հազարաւոր զոհեր է խլում և պատճառ դառնում երկար շարք ահուկի համաճարակների, որ յաճախ կործանում են հազարաւոր տնտեսութիւններ ու աղքատութեան գիրկը գցում հարեւաւոր գիւղացիների, խլելով նրանց բարեկեցութեան միակ և զխաւոր յենարանը—ձին կամ ոչխարների հօտը: Որպէսզի ընթերցողը կարողանայ գոնէ մօտաւոր գաղափար կազմել այդ համաճարակների կործանիչ գերի մասին, անհրաժեշտ եմ համարում առաջ բերել մի քանի վիճակագրական տեղեկութիւններ:

1800 թ. Տորոլսկի նահանգում սատկել են սիրիրախտից 27000 ձի, 1830 թ.—11500 ձի և ոչխար, 1864 թ. սիրիրախտը Ռուսաստանում տարել է 90000-ից էլ աւելի անասուն, 1868 թ. համաճարակը միայն Նովոգորոդի նահանգում տարել է 40000 ձի, մօտ 10000 կով և 6000-ից աւելի ոչխար, 1875 թ. Սիրիրում այդ ախտից ընկել են մօտ 100000 ձի, Չպէտք է մոռանալ և այն հանգամանքը, որ սիրիրախտը չափազանց վարակիչ է նաև մարդու համար. օրինակ՝ 1864 թ. Ռուսաստանում սիրիրախտից մեռել են մօտ 700 մարդ, իսկ 1868 թ.—600. եթէ միաժամանակ թողնենք անուշադիր մարդկային զոհերը, հաշուելով դա մասամբ պատահական երևոյթ և ծանրանանք լոկ անասունների կորստեան վրայ, կը գտնենք այն տխուր, սակայն անժխտելի եզրակացութեանը, որ սիրիրախտը մի կատարեալ խաթաբալայ է ողոս տնտեսութեան համար: Եթէ, ի նկատի առնելով 60-ական

Թւականները կեանքի պայմանները, հաշւենք իւրաքանչիւր ձիւ-
կամ կովի արժէքը առնաւոր 20 բուրլի, իսկ իւրաքանչիւր ոչ-
խարինը—ամենաքիչը 3 բ.—կը տեսնենք, որ մի տարւայ ըն-
թացքում միայն մի նահանգ կորցրել է աւելի քան 1 միլիոն
բուրլու անասուն: Չը մոռանանք և այն նշանակալից հանգա-
մանքը, որ առանց անասունի կանգ է առնում ամեն տեսակի
գիւղատնտեսական աշխատանք և այն, որ գիւղացու փոքրիկ և
աղքատ տնտեսութեան համար 1—2 ձին կամ 5—10 ոչխարը
կազմում են նրա գոյութեան, տնտեսական բարօրութեան միակ
նեցուկը: Շնորհիւ անասնաբուժական երկար ու ձիգ աշխատանք-
ների մասամբ յաջողեց այդ համաճարակների առաջն առնել:
Սակայն, անասնաբուժական գործը մինչև այսօր էլ կաղում է
Ռուսաստանում և դրան հետեանք՝ մինչև այսօր էլ սիբիրախտը
իւր ահաւոր հոռնձը առաջ է տանում, թէև ոչ այնպիսի ահռելի
չափերով, ինչպէս տասնեակ տարիներ առաջ: Դեռ 1904 թ.—,
Ուսսուլըրիսկիյ երկաթուղու դժի կառուցման ժամանակ, սիբիրախաւը
տարաւ 2000 ձի, 30 մարդ և համաճարակից ահաբեկւած բանւոր-
ները ստիպւած եղան փախչել աշխատավայրից:

10 տարւայ ընթացքում (1897—1907) Ռուսաստանը սիբի-
րախտին զոհ է տւել 155,871 ձի, 164,006 կով, 120000 ոչխար
և մօտ 4000 խոզ—մօտաւոր արժէք՝ 13¹/₂ միլիոն բուրլի: Սի-
բիրում կան ահագին տարածութեամբ հողեր, որ տասնեակ տա-
րիներին ի վեր վարակւած են սիբիրախտով և չեն կարող տեղա-
կան անասունների համար ծառայել իբրև բնական արօտատեղի:

Սիբիրախտով վարակւելու հնարաւորութիւնից զերծ չէ ոչ
մի ընտանի կենդանի, բայց մանաւանդ աւերիչ դեր է կատա-
րում այդ համաճարակը ձիերի և ոչխարների մէջ: Ինչպէս
արդէն նկատեցի վերև՝ մարդն ևս հեշտութեամբ վարակւում է
այդ ախտով:

Սիբիրախտը այլ կերպ կոչւում է ածխային ախտ, որով-
հետև այդ հիւանդութեան գլխաւոր յատկանիշներից մէկը արեան
սևանալն է. հիւանդ անասունի արիւնը թանձրանում է և ստա-
նում սև, ածուխի գոյն: Օտարազգիները այդ ախտը կոչում են
անթրաքս (antrax), որ բառացի թարգմանւում է ածխային:

Սիբիրախտը, ինչպէս և համարեա բոլոր միւս վարակիչ
հիւանդութիւնները, արեան հիւանդութիւն է, այսինքն, այդ հի-
ւանդութիւնը առաջ բերող պատճառը (փոքրիկ, հասարակ աչքով
անտեսանելի բձէճը-միկրոբը) բնակութիւն է հաստատում ա-
րեան մէջ և վարակում, կերպարանափոխում է արիւնը: Ինչպէս
և բոլոր արեան հիւանդութիւնները—սիբիրախտը սկսւում է ծանր
ջերմով և արիւն կազմող օրգանների, գլխաւորապէս լեարդի
փոփոխութեամբ. վերջինը նոյնպէս սևանում, ածուխի գոյն է
ստանում, մեծանում, և ուռչում: Սիբիրախտը տարածւած է գըլ-
խաւորապէս ցած և խոնաւ տեղերում՝ գետերի ափերին, ճահճոտ
տեղեր և այլն:

Կայ երկու տեսակի սիբիրախտ՝ ներքին և արտաքին, երբ կարելի է
նկատել միայն ջերմը և արեան ու լեարդի վերոյիշեալ փոփո-
խութիւնները ու արտաքին, երբ մարմնի այլ և այլ մասերում
կազմւում են սիբիրախտային ուռոյցներ: Սիբիրախտը, ինչպէս
ասացի, չափազանց վարակիչ հիւանդութիւն է և դրանով հիւան-
դացած ձին կարող է վարակել կովին և ընդհակառակը: Վերը ասա-
ցի, որ սիբիրախտ կոչւած ծանր ու վարակիչ հիւանդութեան
պատճառը փոքրիկ, անտեսանելի բձէճներ, միկրոբներ են, որոնք
մտնելով արեան մէջ, առաջ են բերում այդ ախտը: Ապա ինչպէս
է պատահում, որ դրանք ընկնում են անասունի արեան մէջ. կայ
երեք ճանապարհ՝ 1. սնունդի հետ դիպուք, երբ խոտի, արօտի
կամ դարիի վրայ պատահմամբ ընկել են այդ միկրոբները. ձին
ուտում է այդ վարակած խոտը կամ դարին և միկրոբը ընկնում
է արեան մէջ և այնտեղ, զարգանալով ու բազմանալով, սկսւում
իր աւերիչ գործունէութիւնը. 2. Օդի միջոցով. կենդանին, ներս
քաշելով վարակւած օդը, իւր թոքերի մէջ է ընդունում և այդ
միկրոբին, որը այնտեղից հեշտութեամբ անցնում է արեան մէջ
և 3. ուղղակի կաշւի վրայից, եթէ կաշին վիրաւոր է: Այս վեր-
ջին դէպքում միկրոբները բազմանում են հէնց կաշւի տակ և
դրանից առաջ են գալիս սիբիրախտային ուռոյցներ:

Այսպէս թէ այնպէս այդ փոքրիկ և աննշան միկրոբները
հասնելով արիւնատար անոթներին, այնտեղ բազմանում են ահա-
գին չափերով, զարմանալի արագութեամբ և քիչ թէ շատ կարճ
ժամանակայ ընթացքում հասնելով հարիւրաւոր միլիոններին՝ մի
կողմից խանգարում են արեան կանոնաւոր շրջանառութիւնը և

ապա արտադրում են մի տեսակ ազդու թոյն, որ խլում է անասունի կենսական նիւթերը, այն է՝ թթւածինը, առանց որին երկայութեան ոչ մի կենդանի արարած կարող չէ շարունակել իր գոյութիւնը և կենդանին, ասես, խեղդամահ է լինում. թթւածնի պակասելուն համեմատ մարմնի մէջ մեծանում է ածխածնի չափը, որ դարձեալ մահ է առաջացնում: Հիւանդութիւնը չի քաշում մի որոշ ժամանակ բոլոր կենդանիների համար և հաւասար վարակիչ չէ. այսպէս օրինակ շուկը, կատուն և այլ մասկեր կենդանիները շատ սակաւ են վարակում. ձին համեմատաբար աւելի երկար է ընդդիմադրում հիւանդութեանը, քան ոչխարը. վերջիններս յաճախ սատկում են մի-երկու ժամայ ընթացքում (շանթահարող սիբիրախտ): Սիբիրախտը որոշել յաճախ շատ դժւար է, մանաւանդ նրա ներքին ձևը: Սիբիրախտի մօտաւոր նշաններն են՝ ջերմ. եթէ տաքութիւնը յանկարծ բարձրանում է ահագին չափերով (մինչև 41, 5 աստիճան և աւելի), լորձարարանթները կարմրում են արեան հաւաքելուց, անասունը դառնում է տխուր և ընկճած, հրաժարում է սնունդից, խմում է ագահութեամբ և ստէպ-ստէպ և, որ գլխաւորն է, սկսում են սարսափելի փորացաւերը (ծակոտում, КОЛИКИ): Այսպիսի ձևի սիբիրախտը անցնում է ահագին արագութեամբ և սպանում իւր զոհին երբեմն 1—2 ժամայ ընթացքում: Արտաքին ձևը անցնում է շատ աւելի դանդաղ. ջերմը բարձրանում է աստիճանաբար և ամբողջ հիւանդութիւնը քշում է 2—3, իսկ երբեմն և 4—5 օր: Արտաքին ձևով աւելի յաճախ հիւանդանում են ձիերը, երբեմն կովերը և շատ սակաւ՝ ոչխարները: Ինչպէս արդէն ասացի, արտաքին ձևի համար բնորոշ են սիբիրախտային ուռոյցները, որ կազմում են կաշւի տակ, մարմնի այլ և այլ մասերում, նախնաբար կարծր են և տաք, ապա նրանք կակղում են և կպչելիս, այնքան էլ չի ցաւում: Այդ ուռոյցները մեծ արագութեամբ կարող են բազմանալ և կազմում են գլխաւորապէս ձնօտների տակ: Աւելի շատ այս արտաքին ձևով հիւանդանում են ոչխարները ամառը. այդ բացատրւում է այն հանգամանքով, որ այդ ժամանակ խուզում են նրանց և յաճախ մկրատով վէրքեր կազմում, իսկ այդ վէրքերը սիբիրախտային միկրօբների սիրած ճանապարհներն են: Այս ձևով վարակում են երբեմն նաև խոզերը:

Շատ դժւար է, մանաւանդ մասնագիտական փորձերից ան-

տեղեակ մարդկանց համար, ճանաչել և որոշել սիբիրախտը: Յաճախ միայն այն ժամանակ խելքի են դալիս անասնատէրերը, երբ աւերիչ հիւանդութեամբ վարակում է տաւարի մեծ մասը և ըսկսում ցաւալի համաճարակը: Դրա համար անհրաժեշտ է հիւանդութեան թէկուզ աննշան նշոյլներ նկատելուն պէս, դիմել մասնագէտների օգնութեանը: Սիբիրախտը առհասարակ շատ շուտ ստանում է սուր կերպարանք. սկսում է ջերմը և աղիքների բորբոքումը: Սիբիրախտը շատ ծանր հիւանդութիւն է և սակաւ է յաջողում բժշկել նրանով վարակւած կենդանուն: Բժշկական օգնութիւնը թերեւ կարող է հասնել դրական հետևանքի, եթէ իսկոյն և եթ միջամտենք և եթէ հիւանդութիւնը այնքան էլ արագ չի գնում: Ներքին ձևի սիբիրախտը բնորոշում է գլխաւորապէս մարսողական օրգանների և այն էլ աղիքների լուրջ ու ծանր խանգարումով, ուստի և առաջարկում է տալ կենդանուն մաքրող միջոցներ. ամինայարմարն է՝ 1—2 օդի բաժակով տալ կրեօլին 20/0՝ օրը մի քանի անգամ և կամ կարբօլեան քլօրատ: Աւելի դրական հետևանքների կարելի է հասնել արտաքին ձևի սիբիրախտը բժշկելիս. այստեղ անհրաժեշտ է նախ և առաջ հեռացնել, կտրել ուռոյցները և միառժամանակ նրանց շուրջը սրսկել կարբօլեան թթւում (5% լուծոյթ), այդ կարելի է կրկնել օրական 3—4 անգամ: Ոմանք առաջարկում են նոյնպէս սառոյց կապել ուռոյցներին: Առհասարակ սուր կերպարանք ստացած սիբիրախտը բժշկել անհնարին է և միայն թեթիւ դէպքերում վերոյիշեալ միջոցները կարող են քիչ-շատ օգնել: Այստեղ աւելորդ չեմ համարում առաջ բերել այն բոլոր բժշկական միջոցները ու դեղերը, որոնցով կարելի է մասամբ կուռել սիբիրախտի դէմ:

1. Կարբօլեան քլօրատ—5—15 գրամ, խառնած մի շիշ ջրի կամ մի ուրիշ ըմպելիքի հետ ձիու, կովի, եզան համար: Ոչխարի համար—1—2 գրամ. տալ օրական մի քանի անգամ:

2. Սալիցիլեան քլօրատ—15—25 գրամ, խառնել արագի հետ և այդ խառնուրդին աւելացնել մի շիշ ջուր. ոչխարի և խոզի համար 2—3 գրամ. տալ 1—2 ժամը մի անգամ:

3. Կրեօլին—10—30 գրամ՝ կովի համար, խառնած 1 շիշ ջրի հետ կամ ջրախառն օդու հետ. ոչխարի և խոզի համար—5—10. օրական մի քանի անգամ:

Կան և մի քանի ուրիշ միջոցներ (հօդ և այլն), սակայն այդ

բոլոր դեղերը կարող են օգնել միայն հիւանդութեան սկզբին և այն էլ թեթև դէպքերում: Սիբիրախտի նման չափազանց վարակիչ, ծանր և լուրջ հիւանդութեան դէմ վճռականապէս մաքառելու ամենաճիշտ և ուղիղ ճանապարհն է գործ դնել ամեն ջանք այդ հիւանդութիւնից անասուններին հեռու պահելու համար: Այդ նպատակին կարելի է հասնել նախ անասնապահական թէկուզ տարրական առողջապահութեան գլխաւորագոյն օրէնքները իւրացնելով և իրագործելով և ապա՝ պահպանող սրսկումների դիմելով: Առաջին պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար անհրաժեշտ է՝ զով բնակատեղի հիւանդի համար, մաքուր օդ, չափաւոր և դիւրամարս սնունդ, մաքուր, զով ջուր, ապա՝ սիբիրախտից սատկած անասունին իսկոյն և եթ ոչնչացնել առանց մի րոպէ անգամ մտածելու օգտելի նրա կաշւով (վարակելու ամենահեշտ միջոցը կաշին է), մաքրել անպայման ախտոը, գոմը կամ փարախը, ամեն ջանք գործ դնել հիւանդ անասնին իսկոյն եթ դատելու և հեռացնելու միւսներին: Եւելի լաւ է ոչնչացնել հիւանդին, քան թոյլ տալ, որ վարակեն միւսները: Այս բոլոր առողջապահական և զգուշութեան միջոցները առաջին տեղն են բռնում վարակիչ և տարափոխիկ հիւանդութիւնների դէմ կուեղու գործում և աւելի ազդեցիկ են, քան բոլոր դեղերը ու միջոցները: Բայց մանաւանդ նշանակալից և արդիւնաւէտ են պահպանողական սրսկումները (ПРИВИВКИ), որոնց մասին սակայն աւելորդ եմ համարում խօսելը, որովհետեւ դա զուտ մասնագիտական գործ է. սիբիրախտը հրեալուն պէս իւրաքանչիւր տնտէր պէտք է անյապաղ դիմէ մասնագէտի, որպէսզի օր առաջ սրսկման ենթարկւին բոլոր անասունները:

Ս Ա Պ

(Самъ.—Tallets).

Ռուսաստանում մեծ չափերով տարածւած անասնական համաճարակների մէջ վերոյիշեալ սիբիրախտ կոչւած ծանր և չափազանց վարակիչ հիւանդութիւնից յետոյ առաջին տեղն է բռնում անշուշտ Սալ կոչւած ոչ պակաս ծանր և գուցէ աւելի վարակիչ հիւանդութիւնը: Սալով վարակում են գլխաւորապէս ձին և էշը, շատ սակաւ՝ շունը և համարեա երբէք՝ եղջիւրաւոր անասունները: Շատ հին ժամանակներից յայտնի է այդ ախտը, սակայն առաջ գիտնականները շատ քիչ տեղեկութիւն ունէին նրա մասին, կարծելով, որ դա հոմանիշ է մարդու թոքախտին կամ վատ ցաւին (սիֆիլիս): Սակայն արդէն XVII դարու վերջերից սրկսած մի շարք ֆրանսիական և գերմանական գիտնականներ սկսեցին ամենալուրջ ուշադրութեամբ ուսումնասիրել այդ տարածւած և կործանիչ հիւանդութիւնը և յանգեցան այն գաղափարին, որ դա մի առանձնայատուկ, ծանր և չափազանց վարակիչ հիւանդութիւն է, որից ամենայնաճախ հիւանդանում է ձին: Շատ ժամանակ աշալուրջ ուշադրութեամբ ուսումնասիրելուց յետոյ, յայտնի գերմանական բնախօս Շիւտցը գտաւ և այդ հիւանդութեան դրդիչ—միկիրօբը:

Մի քանի հետաքրքիր թւերով պարզենք այդ հիւանդութեան նշանակութիւնը և աւերիչ դերը Ռուսաստանի տնտեսական կեանքում: Ընթերցողի ուշադրութիւնը չ' ծանրաբեռնելու համար, բաւականաճ յիշելով այսքանը, որ միայն 1906 թ. Ռուսաստանը կորցրել է սալից 4395 ձի, որ միջին արժողութեամբ կազմում է մօտ 600000 ռուբլի:

Ինչպէս և սիբիրախտը, որպէս և համարեա բոլոր սուր կերպարանք ունեցող տարափոխիկ հիւանդութիւնները, սալը առաջ են գալիս նրանից, որ այդ հիւանդութեան զրդիները, միկ-

բօքները այս կամ այն (սնունդի, օդի կամ վիրաւորւած կաշու) միջոցով մտնում են կենդանու մարմնի մէջ, գնում են արեան հոսանքով և բազմանալով ու աճելով առաջ են բերում մարմնի և օրգանների մի շարք լուրջ ու ծանր փոփոխութիւններ, որ յաճախ վերջանում են մահաւամբ: Այդ միկրօբները հաւաքւում են գլխաւորապէս լիմֆային հեղուկը մղող անօթների մէջ և հաւաքւելով այնտեղ կազմում են համեմատաբար փոքրիկ ուռոյցքներ, որ կոչւում են սապային ճանգոյցներ: Այդ հանգոյցները կամաց-կամաց մեծանում են և այդ մեծանալու հետ միաժամանակ ներանց միջուկը, կենտրոնական մասը, կակուում է, ջրալի կերպարանք ստանում և դառնում թարախ: Յետոյ այդ ուռոյցքները քանդուում են աստիճանաբար և կազմում են արիւնահոս, կամ թարախալի վէրքեր: Միկրօբները արեան հոսանքով կարող են հասնել մարմնի բոլոր օրգաններին և ամենուրեք կազմել այդօրինակ հանգոյցներ (մահաւանդ թոքերի մէջ): Սապը կարող է և՛ սուր կերպարանք ստանալ ու մի քանի օրւայ ընթացքում սպանել իւր զոհին. այդօրինակ սուր ընթացքում սապը մահաւանդ բնորոշ է սակաւ վարակւող կենդանիների համար (շունը), այն ինչ ձին աւելի յաճախ հիւանդանում է քրոնիկական, երկարատև սապով: Նայելով թէ, մարմնի թր մասը աւելի բոնւած է սապով, վերջինս բաժանւում է երեք ձևի՝ քի սապ, քոքերի եւ կաշւի:

1. Քի սապ: Մրանով աւելի յաճախ վարակւում է ձին. ընթացքը քրոնիկական է, երբեմն տևում է մի քանի (5—6) տարի: Այս ձևի համար բնորոշ են քթի լորձաթաղանթի վրայ ակներև նկատուող ճերմակաւուն հանգոյցներ՝ կարմիր ծայրերով (գոտի): Երբեմն փոխանակ հանգոյցի նկատուում են բշտիկներ: Եթէ հիւանդութիւն վաղուց է սկսւած, փոխանակ հանգոյցների և բշտիկների նկատուում են վէրքեր, որոնք երբեմն մեծութեամբ հասնում են հինգ կոպէկանոց դրամի մեծութեան: Այդ վէրքերը ունին վարդագոյն խորթուրդ մակերևոյթ և հաստիկ ծայրեր: Այդօրինակ վէրքեր պատահում են գլխաւորապէս քթի լորձաթաղանթի վերին մասում: Բացի դրանից, յաճախ քթի արանքից հոսում է դեղնաւուն, թարախաման հեղուկ՝ աւելի յաճախ այդ նկատուում է միայն մէկ կողմից: Երբեմն նաև նկատելի կերպով ուռչում են ծնոտի տակ գտնուող գեղձերը:

2. Թոքերի սապ: Այս ձևը բնորոշել շատ դժւար է, որովհետև գլխաւոր նշանն է թոքերում մեծ քանակութեամբ կազմուող հանգոյցները. սակայն պարզ է, որ այդ հանգամանքը արտաքուստ նկատել անհնարին է և այդ իսկ պատճառով այս ձևի սապը կոչւում է նաև ծածուկ սապ: Սակայն կան մի քանի արտաքին նշաններ ևս, որոնց օգնութեամբ երբեմն հնարաւոր է դառնում բնորոշել հիւանդութիւնը. դրանք են՝ բուրդը գզգզւած է լինում, հիւանդը յաճախ քրտնում է առանց հասկանալի պատճառների, նիհարում է և լլարում՝ չընայած առատ և ընտիր սնունդի, յաճախ հազում է:

3. Կաշւի սապ: Մրա գլխաւոր նշաններն են. մի շարք բնորոշ, փոքրիկ հանգոյցներ՝ կաշւի տակ, գլխաւորապէս ազդերի և վզի վրայ: Բնորոշ է նաև առնական անդամների ուռչելը և դրան հետևանք՝ կաղալը, այնպէս որ ձիու յանկարծ կաղալը առանց որ և է ակներև արտաքին (ոտքերի) հիւանդութեան արդէն իսկ կասկածելի է սապի տեսակէտից:

Կան նաև մի շարք այլ, մասամբ պատահական, երեւոյթներ, որոնք սակայն նշանակալից են դառնում սապի կասկած լինելու դէպքում. օրինակ. հիւանդը դառնում է յաճախ քմահաճ, ի մեծ զարմանս իւր տիրոջ, հրաժարւում է համեղ և առաջնակարգ սնունդից, ստէպ-ստէպ յօրանջում է, շուտ և թեթև աշխատանքից յանկարծ յոգնում է և այլն:

Ինչ վերաբերւում է սուր կերպարանք ունեցող սապին, նրա համար բնորոշ են՝ 1. վէրքեր՝ քթի լորձաթաղանթի և անգամ կաշւի վրայ, 2. ջերմութիւնը հասնում է մինչև 41 աստիճանի, 3. արագ կերպով քթի միջի հանգոյցները դառնում են բշտիկներ և այս վերջիններս պատառւելով, միանում և կազմում մի ընդհանուր, մեծ վէրք, 4. հոսում է քթի երկու արանքներից ևս, 5. դրանից դժւարանում է շնչառութիւնը, 6. լիմֆային գեղձերը նկատելի կերպով ուռչում են:

Այս սուր կերպարանքի սապով ձին վարակւում է շատ սակաւ. աւելի բնորոշ է նա էշի համար:

Մասնագէտները համարեա միաձայն գալիս են այն եզրակացութեան, որ սապով վարակւած ձին կարող է երբեմն ինքնաբերաբար բժշկւել առանց որ և է բժշկական օգնութեան, եթէ միայն խստիւ պահպանւեն առողջապահական պայմանները: Սա-

կայն դա, անշուշտ, չի նշանակում որ մենք պէտք է անուշադիր թողնենք սապով հիւանդանին. բնաւ երբէք, որովհետեւ որքան էլ թեթեւ ձեռք սապով վարակած լինի ձին, նա կարող է անպայման վարակել միւսներին և վարակել ամենածանր կերպով: Ուստի մենք պարտական ենք իսկոյն և եթ զատել հիւանդին միւսներից, մաքրել ախոռը ամենաուշադիր կերպով և այլն:

Ուրեմն սուր ընթացք ունեցող սապը բնորոշւում է բարձր աստիճան ջերմութեամբ և կաշւի լորձաթաղանթի փոփոխութիւններով: Գրգռիկական սապը բնորոշւում է՝ 1. քթից հոսելով, 2. բշտիկներով ու վէրքերով, 3. վէրքերի հետքերով, 4. հանգոյցներով և 5. լիմֆային (ծնոտի տակ գտնուող) գեղձերի ուռուցքով: Կարևոր է նկատել, որ սապը կարելի է շփոթել մի երկու ուրիշ տարափոխիկ հիւանդութիւնների հետ, ուստի առաջարկւում է յանգել դրական եզրակացութեան միայն այն դէպքում, երբ ակնհայտ են վերոյիշեալ բնորոշ նշաններից մի քանիսը միաժամանակ:

Ինչպէս բոլոր այն հիւանդութիւնները, որ առաջանում են միկրօբների գործունէութիւնից, այնպէս էլ սապը բնորոշւում համար կարելի է, անշուշտ, դիմել մի շարք փորձնական և գիտական հետազոտութիւնների (միկրօսկօպի օգնութեամբ կամ փորձնական կենդանիներին պատւաստելով). սակայն այդ բոլոր միջոցների բաւարար պատասխան չը տալու պատճառով, գիտնականները երկար հետազոտութիւններից և ուսումնասիրութիւններից յետոյ դիմել են այդ հէնց հիւանդութեան թուլացրած կամ սպանած միկրօբները հիւանդ կենդանուն պատւաստելու և ըստ դրա հետեանքներին դրական կամ բացասական եզրակացութեան գալու ամենաընտիր և յաճախ միակ ուղիղ միջոցին:

Այդ փորձած միջոցին դիմում են թէ մարդու և թէ անասունի կասկածելի թոքախտը բնորոշելիս. դիմում են նաև ծածկւած սապը պարզաբանելու համար: Այդ միջոցը կոչւում է մալլէինիզացիա: Աւելորդ եմ համարում մանրամասն խօսել դրա էութեան, սկզբունքների և հետեանքների մասին, որովհետեւ դա զուտ գիտական և մասնագիտական լուրջ խնդիր է, որ իզուր կը ծանրաբեռնէ ընթերցողի ուշադրութիւնը: Այսքանը միայն. կարևոր եմ համարում նկատել, որ սապի անգամ չնչին կասկած յաբուցանելու դէպքում, անհրաժեշտ է անյապաղ դիմել մասնագէտի

օգնութեանը, որ անշուշտ, ամեն միջոց գործ կը դնէ հիւանդութիւնը պարզելու համար:

Այսպիսով միջոցներով պէտք է կուել սապի դէմ: Մասը Ռուսաստանում տարածւած է՝ ահագին չափով. ըստ վիճակագրական տեղեկութիւնների, Ռուսաստանում իւրաքանչիւր մի 1000 ձիւնաց 4-ը սապով են վարակւած: Պարզ է ուրեմն, որ այդ հիւանդութեանը ահագին հարւած է հասցնում երկրի տնտեսական բարօրութիւնը և անհրաժեշտ է ամենախիստ միջոցներով կուել այդ ախտի դէմ: Յիրաւի, Ռուսաստանը, որ տասնեակ տարիների ընթացքում միլիոնների և ասոնեակ միլիոնների զնաւներ է կրել այդ աւերիչ համաճարակից, ստեղծել է ամենախիստ միջոցների նրա դէմ կուելու: Ըստ Ռուսաստանի օրէնքների ամեն մէկ սապով վարակւած ձի պէտք է անյապաղ դնուկահարւի և նրա դիակը ամենայն զգուշութեամբ թաղել, ապա պէտք է մաքրել ախոռը և առհասարակ ամենախիստ միջոցներով ջանալ ոչնչուել հիւանդութեան վարակիչ ուղիւն. Այն ստիպողական միջոցը, որ ըստ մի երկրի օրէնքների, սապոտ ձին պէտք է սպանել, հասկանալի է դարձնում այն հանգամանքը, որ պէտք է ջանալ ամեն կերպ իսկապէս որոշել, որ ձին սապով է եղել հիւանդ. խեղճ ու կրակ գիւղական տնտեսութեան համար ձին մի անգին էակ է և ոչնչացնել այն առանց վերջնականապէս պարզած հիմունքի—անհնարին է:

Դրա համար էլ գիտութիւնը, երկարամեայ ջանքերից յետոյ, հասել է մի շարք զուտ գիտական, լուրջ միջոցների, որոնց շնորհիւ անասնաբույժը միշտ կարող է որոշել սապը. Իսկ առանց մասնագէտի հրամանին ոչ ոք իրաւունք չունի սպանել կասկածելի ձիուն:

Բացի ակնյայտ կերպով հիւանդ ձին ոչնչացնելուց, անպայման հարկաւոր է վարակման կասկած յաբուցանող անասուններին լիովին զատել միւսներից և զատած պահել մօտ 2—3 ամիս. եթէ այդ ժամանակայ ընթացքում սապը չարտայայտի—կասկածը անհիմն է:

Սապի բժշկութեան մասին ոչ մի խօսք կարող չէ լինել, որովհետեւ մինչև այսօր երկար շարք գիտնականների և մասնագէտների գործածած բազմաառիւծ գեղերը չեն տուել բացարձակապէս ոչ մի դրական հետեանք: Սապը—անբժշկելի հիւանդու-

թիւն է և հէնց որ նա վերջնականապէս որոշւած է, հիւանդը պէտք է սպանւի: Վերջին ժամանակներս մի շարք անասնաբոյժեր մեծ եռանդով սկսեցին փորձեր կատարել՝ բժշկելու սապը պրօֆ. Էն-րիխի աշխարհահռչակ «606»-ով, սակայն դեռ ևս այդ հետազոտութիւնները ու փորձերը մի որոշ եզրակացութեան յանգած չեն:

Սապով հիւանդանում են գլխաւորապէս չափազանց ծանր աշխատանք կրող և միաժամանակ հակաառողջապահական և ծանր պայմաններում ապրող ձիերը:

Սապը վարակիչ է նաև մարդու համար. ամենից յաճախ վարակւում են քթից հոսող հեղուկից, որ ձիու փռշտալու ժամանակ կարող է հեշտութեամբ ընկնել դէմը կանգնած մարդու վրայ: Ուստի, սապով հիւանդ կամ կասկածելի ձիուն չի կարելի մօտենալ կամ կանգնել դէմը. պէտք է կողքին կանգնել:

Մանաւանդ ծանր և համարեա միշտ մահացու է սապը էշի համար:

3.

ԴԱՐԱՂ

(Ящуръ.—Aphthae episooticae)

Օրբերախտից և սապից պակաս աւերիչ դեր չի կատարում Ռուսաստանի առհասարակ դեղատնտեսութեան և մանաւանդ կաթնատնտեսութեան մէջ այսպէս կոչւած դարաղ (ящуръ-ն) տարափոխիկ ու շատ վարակիչ ախտը, որով հիւանդանում են մանր ու խոշոր եղջիւրաւոր անասունները (կով, եզ, ոչխար, և այլն և այլն): Թէև այս հիւանդութիւնը այնքան էլ ծանր ու մահացու չէ և շատ յաճախ նրանով վարակւած անասունը մի որոշ ժամանակից լիովին առողջանում է և կազդուրւում (մահացու դէպքեր պատահում են 100-ից 1—3), սակայն եթէ ի նկատի առնենք այն նշանակալից հանգամանքը, որ դաբաղով հիւանդացած կենդանին լիովին անկարող է աշխատել և պէտք ունի անպայման, երկարատե հանգստութեան և բժշկութեան, այլև մտաբերենք այն, որ դաբաղով հիւանդ կովի կամ ոչխարի կաթը չափազանց փասակար և վարակիչ է—կրգանք այն տխուր հզրակացութեան, որ այս ախտը ևս կարող է ահագին փասաներ հասցնել անասնատէրերին և առհասարակ երկրի տնտեսութեանը և, մանաւանդ, կաթնատնտեսութեանը:

Դաբաղը Ռուսաստանում տարածւած է անեկի չափերով. բաւականաճ յիշելով, որ 1905 թիւն Ռուսաստանում դուրաղով հիւանդ են եղել՝ 2,141,035 կով, 547,039 ոչխար և 46,000 խոզ: Եթէ հիւանդութեան ընթացքում դրանցից իւրաքանչիւրի հասցրս ծախսը (առանց հաշիւու բժշկական օգնութիւնը) հաշուենք առնւազն 2 րուբլի—կըստանանք մի պատկառելի գումար — մօտ 6 միլիոն րուբլի:

Դաբաղը չափազանց վարակիչ է: Հիւանդանում են նրանով գլխաւորապէս կովը, եզը և ոչխարը, յաճախ խոզը: Յայտնի է շատ հին ժամանակներից, սակայն մինչև այսօր էլ, հնայած մի շարք գիտնական մասնագէտների ջանքերին, յաջողած չէ գտնել

այդ ախտի զրդիչը, միկրօբը: Վարակել կենդանին կարող է թէ՛ անմիջապէս հիւանդ կենդանուց, թէ՛ այլ և այլ վարակում առարկաներին քսելով (երկաթուղու վագոններ, ջրի ամաններ և այլն), և թէ՛ մարդու և ուրիշ կենդանիների միջոցով: Այս հիւանդութիւնը շատ ծանր և լուրջ է նրա համար. որ մի անգամ արդէն վարակւած և առողջացած անասունը կարող է դարձեալ վարակել և հիւանդանալ: Ամենից աւելի դաբաղը տարածւում է տաւարի մէջ դարնանը և ամառը: Մանաւանդ հեշտութեամբ վարակւում են ջահել անասունները և մանաւանդ կաթնատու տեսակի կովերը: Շատ ծանր կերպարանք է ստանում դաբաղը ծծկեր կենդանիների մօտ:

Դաբաղ կոչւած հիւանդութեան էութիւնը կազմւում է նրանում, որ վարակելուց 3—6 օր անցած, բերանի լորձաթաղանթի վրայ և նախ և վաղիս բազմաթիւ կարմրաւուն բծեր և այդ տեղերը շատ ցաւոտ են դառնում: Ջերմութիւնը հասնում է մինչև 40—41⁰. կարճ ժամանակից յետոյ (մի օրից) այդ կարմիր բծերը դառնում են բշտիկներ և հիւանդ անասունը ցաւից ստիպւած է բերանը բաց պահել: 1—2 օրից այդ փոքրիկ բշտիկները պատուում են, նրանց միջի հեղուկը դուրս հոսում, լսել լորձաթաղանթի մի մասը չորանում և թափւում. այդպիսով հիւանդ կենդանու բերանի մէջ կազմւում են մի շարք վէրքեր: Հէնց որ կատարւում է այդ, այսինքն պատուում են բշտիկները. — Ջերմը անցնում է զգալի նստիւթով: Այդ բոլորը կատարւում է 2—3 օր ևայ բնթացքում և դրանից յետոյ անասունը սկսում է առողջանալ, վէրքերը կամաց-կամաց բուժւում և կապւում են, նրանց մակերևոյթը չորանում: Բացի վերոյիշեալ նշաններից, բնորոշ է այն, որ բերանից անդադար թուրք վաղում է և բացի դրանից, լսում է ծնոտների տարօրինակ ձայն, ինչպէս որ լսում է ագահութեամբ և արագ մի լան ծամելուց, երբեմն վերոյիշեալ բշտիկները և վէրքերը լինում են նաև կոկորդի, շնչափողի և այլ ներքին օրգանների լորձաթաղանթի վրայ: Իսկ յաճախ նաև քթի և պոռչի վրայ:

Փոքրահասակ և գլխաւորապէս ծծկեր անասունների մօտ յաճախ այդ երևոյթները նկատւում են նաև աղիքների թաղանթի վրայ և դրանից առաջ է գալիս ծանր և լուրջ փորլուծութիւն (ПОНОСЬ), բշտիկները և ապա վէրքերը, տարածւում նաև դտնի-

քի ներքին մասերի վրայ և դրանով բացատրւում է այն հանգամանքը, որ դաբաղով հիւանդ անասունները բոլորովին չեն կարող ման գալ և կամ ման են գալիս մեծ դժւարութեամբ և դժգոհութեամբ: Նոյնը նկատւում է յաճախ ծծերի վրայ. պտուկների շուրջը նկատւում են նախ՝ բծեր, ապա՝ բշտիկներ և յետոյ՝ վէրքեր: Դրանից կաթը բոլորովին փչանում է և նոյն իսկ յաճախ չի ստացւում՝ կաթնատար ուղիները փակելու պատճառով: Բացի դրանից, բշտիկներ և վէրքեր երբեմն նկատւում են եղջիւրների մօտ (հիմքում), ականջների մօտ, ազդրերի և պարանոցի վրայ և այլն: Յաճախ դաբաղը կարող է առաջ բերել այլ և այլ ուրիշ հիւանդութիւններ և դրանով բժշկութիւնը բարդանում և դժւարանում է (օր. ստինքի բորբոքում, շնչառութեան դժւարանալը և այլն):

Ինչպէս արդէն ասացի, մանաւանդ տրամադիր են դաբաղով վարակելու ջահել անասունները և նրանց մօտ դաբաղը աւելի բարդ և ծանր կերպարանք է ստանում, այն ինչ հասակաւոր կենդանիները համեմատաբար հեշտ են բուժւում: Աւելի հեշտ է անցնում դաբաղը ամառը, քան աշնանը կամ ձմեռը: Դաբաղը կարող է շարունակել մինչև 3 շաբաթ, սակայն արդէն 10-րդ օրը վերաւոր լորձաթաղանթը սկսւում է կազդուրել և հիւանդութիւնը կարելի է արդէն անցած համարել, առանց սակայն աշխատանքի համար դործածելու հիւանդին:

Կովը և եղը յաճախ հիւանդանում են դաբաղով և նրանց մօտ միաժամանակ ցաւն բոյն է դնում և՛ բերանի մէջ, և՛ սմբակների վրայ, այն ինչ խոզերը հիւանդանում են աւելի յաճախ սմբակի դաբաղով: Դաբաղով երբեմն վարակւում են նաև թռչունները (վէրքեր կոկորդի մէջ և սանրի վրայ):

Ապա ինչպէս բժշկել դաբաղը.

Եւ արդէն բանիցս նկատեցի, որ դաբաղը համեմատաբար թեթեւ հիւանդութիւն է և շատ սակաւ վերջանում է մահամբ: Այդ իսկ պատճառով առանձին խիստ բժշկական օգնութեան կարիք չի զգացւում և բժշկութեան գլխաւորապէս պայմանն է՝ զգուշութիւնը և առողջապահութիւնը: Հիւանդ անասունը պէտք է լիովին ազատ լինի որ և է, անգամ թեթեւ, աշխատանքից մինչև բոլորովին կազդուրելը (առնւալն 2 շաբաթ): Գոմը պէտք է լինի անպայման մաքուր, օդը մաքուր և բաւարար սնունդը — համապատաս-

խան. անհրաժեշտ է տալ կակուղ և միևնոյն ժամանակ առատ և սննդարար կերակուր. ամենից յարմարը կաթն է. կարելի է տալ նաև խոտ, բայց անպայման մաքուր և կակուղ: Ումանք առաջարկում են սնունդի հետ տալ մի քիչ քացախ կամ աղային թթու (СОЛЯНАЯ КИСЛОТА) 2—3 գդալ մի վէդրո սնունդին:

Բերանի մէջ նկատւած բշտիկները և վէրքերը ամենայարմարն է թողնել, որ իրանք բուժեն և միայն ամենածանր դէպքերում կարելի է բերանը ողողել 20%-անոց կրէոլինով (КРЕОЛИНЪ) և կամ բորակով: Ստինքների բորբոքումը կարելի է բժշկել КАМФОРНАЯ МАЗЬ) քսելով վարակւած մասերին:

Հասկանալի է, որ հիւանդ անասունին պէտք է հեռու պահել առողջներից և առհասարակ զործ դնել ամենախիստ զգուշութիւն:

Դարպով չը հիւանդանալու համար գոյութիւն ունին մի քանի տեսակ սրսկւեմներ, սակայն անասնաբուժական երկար փորձերը ցոյց են տալիս, որ դրանք առժամանակեայ են և յաճախ անօգուտ:

Մի անգամ ևս անհրաժեշտ եմ համարում շեշտել, որ դարպով հիւանդ կովի կամ ոչխարի կաթը անպայման վարակիչ է մարդկանց, մանաւանդ երեխաների համար, ուստի այդպիսի կաթը կարելի է գործածել միայն եփած:

Առողջացող անասունների միսը կարելի է գործածել բացի լեզուից, ոտքերից և եղջիւրից:

4.

ԵՂՋԻՐԱՅԻՐ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՆԴԱԼՈՏ

(Чума рогатого скота.—Pestis bovina)

Ահա մի ահուկի ախտ, որ դեռ ևս հին դարերից սկսած պատճառ է եղել զարհուրելի համաճարակների և հասցրել համայն Եւրոպայի և Ասիայի անասնապահութեանը միշտ անասելի ծանր և յաճախ նոյն իսկ մահացու հարւածներ: Եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտի պատմութիւնը այնչափ հարուստ է, զարմանալի և միևնոյն ժամանակ սոսկալի թւերով, որ ևս չեմ կարող և մի քիչ կանգ չառնել այդ պատմութեան վրայ և գոնէ թւուցիկ ակնարկ չը նետել այդ հետաքրքիր տեղեկութիւնների և թւերի վրայ:

Եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը, ըստ միջնադարեան պատմագիրների, Եւրոպա է մտել Ասիայից դեռ ևս ազգերի մեծ տեղափոխութեան միջոցին, այսինքն միջին դարերի սկիզբը: 1713 թ. Հոմբը ժանդախտից կորցրեց 9 ամսւայ ընթացքում 30,000 կով և ամբողջ քաղաքը մնաց առանց կաթի: 1740 թ. Արևմտեան Եւրոպայում ժանդախտը տարաւ աւելի քան 2 միլիոն եղջիւրաւոր անասուն: Ըստ պատմագիրների, ամբողջ XVIII դարու ընթացքում Արևմտեան Եւրոպան կորցրել է ժանդախտից եղջիւրաւոր անասուններ մօտ 300 միլիոն գլուխ: 1842 թ. Եգիպտոսում ժանդախտը տարել է 700,000 անասուն. 60-ական թւականներին Անգլիան կորցրել է աւելի քան 200 միլիոն ֆլըրանկ արժողութեամբ անասուն: 1890 թ. ժանդախտը Աֆրիկայում ոչնչացրել է համարեա ամբողջ տաւարը: Եւրոպական պետութիւնները, հասկանալով այդ ահուկի համաճարակների լիովին կորստաբեր և կործանիչ ոյժը, ստիպւած եղան դիմել ամանախիստ և ազգու միջոցների. տասնեակ երկար ու ձիգ տարիներ 2 արունակուղ անողոք կուրը—ունեցաւ իւր դրական հետեւանքները և վերջ ի վերջոյ Եւրոպական կուլտուրական պետութիւններին

յաջողեց համարեա լիովին ազատել այդ զարհուրելի համաճարակներից և պահպանել իրան տնտեսութիւնը այդ կորստաբեր ախտից: XIX դարու վերջերին եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը համարեա հիմնովին արտաքսեց Արևմտեան Եւրոպայից և մնաց միայն Լեհաստանում և Ռուսաստանում: 1865 թւականին Ռուսաստանի Րէվել ծովաքաղաքից ժանդախտը անցաւ Անգլիա և առաջ բերեց Արևմտեան Եւրոպայում մի նոր զարհուրելի համաճարակ: Անգլիան կորցրեց մօտ 300,000 անասուն, գլխաւորապէս կուտուրական և թանգարժէք տեռակի կովերից: Անգլիայում սկսեց չը տեսնւած կաթի սով: այստեղից համաճարակը անցաւ Հոլլանդիա, ուր ոչնչացրեց համարեա ամբողջ տաւարը և ապա՝ Բելգիա, ահռելի պատուհասից դերձ չմնաց նաև Ֆրանսիան, ուր համաճարակը լափեց, ոչնչացրեց Պարիզի անւանի կենդանաբանական պարտէզը: Սակայն, չնայած այս ահռելի թւերին, Եւրոպային յաջողեց, շնորհիւ մի շարք լուրջ և խիստ կուտուրականաւոր շապահական միջոցների, կուել այդ ախտի դէմ և յաղթանակ տանել: Վերջին սնգամ ժանդախտը երևաց Եւրոպայում 1871 թ., ֆրանս-գերմանական պատերազմի ժամանակ, երբ գերմանացիք, օգտւելով ռուսական տաւարով, վարակեցին թէ՛ իրանց և թէ՛ հակառակ բանակի անասուններին:

Դրանից յետոյ եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը բաժին մնաց լուկ Լեհաստանին և Ռուսաստանին, սակայն առաջինը շուտով կարողացաւ վերջ տալ այդ համաճարակներին, շնորհիւ դեռ ևս Նապօլէօնի հաստատած պարտադիր օրէնքների, ըստ որոնց իւրաքանչիւր ժանդախտոր վարակած անասուն պէտք է անյապաղ սպանւի: Այդպիսով ժանդախտի ահեղ պորձունէութեան լայն և ազատ ասպարէզ մնաց լուկ մեր հայրենիքում, որ շնորհիւ իւր ցած քաղաքակրթութեան և անասնաբուժական գործի կաղալուն, անգոր էր ըստ արժանւոյն կռիւ մղել երկրի տնտեսական բարօրութեան և գիւղատնտեսութեան տանելի կացութեան այդ ոխերիմ և անողոր թշնամու դէմ: Սակայն, երկար ժամանակ այդ օրինակ դրութիւնը շարունակւել կարող չէր: Ժանդախտը սպառնում էր վերջնականապէս ոչնչացնել Ռուսաստանի տնտեսական կացութեան գլխաւորագոյն հիմնաքարը—անասնապահութիւնը:

80-ական թւականներին ժանդախտը Ռուսաստանում տա-

նում էր իւրաքանչիւր տարի մօտ 300,000 զոհ (արժէքը տոնագն 10 միլլիօն ռ.)։ 1884 թւին Սամարայի նահանգը ծախսել է ժանդախտի դէմ կուելու համար աւելի քան 2 միլլիօն ռուբլի և անօգուտ, շնորհիւ որոշ, փորձած գիտական սիստէմի բացակայութեան: 1887—1891 թւերի ընթացքում Հիւսիսային կովկասում ժանդախտից ստեղծւում է 130,000 անասուն: 1870—1895 թւականների աշխարհը 25 տարւայ ընթացքում, Ռուսաստանը կորցրել է ժանդախտից եղջիւրաւոր անասուններ մօտ 4 միլլիօն գլուխ, որ կարժէ տոնագն 150 միլլիօն ռուբլի: Սա, անպայման, սոսկալի հարւած էր երկրի տնտեսութեան համար և պէտք էր օր առաջ միջոցներ ձեռք առնել այդ պատուհասից, եթէ ոչ վերջնականապէս, գոնէ մասամբ ազատելու համար: Բացի դրանից, 70-ական թւականներին մի շարք եւրոպական պետութիւններ, աչքի առաջ ունենալով հնարաւոր վարակման հետու չկարող և լաւ մտաբերելով 1865 թւականի աղէտը, դիմում են Ռուսաց կառավարութեան և առաջարկում ամենախիստ միջոցներ ձեռք առնել ժանդախտի դէմ, սպառնալով հակառակ դէպքում փակել եւրոպական շուկաները ռուսական անասունների և զանազան գիւղատնտեսական պիտոյքների արտահանութեան դէմ: Այս նշանակալից հանգամանքը միանալով երկրի տնտեսական բարեկեցութիւնը ըստ կարելւոյն ապահով դարձնելու անհրաժեշտութեան հետ, ստիպում են Ռուս կառավարութեանը դիմել արմատական միջոցների: Դեռ ևս 70-ական թւականներին Ներքին Գործերի նախարարութեան կից հիմնած անասնաբուժական կոմիտէն սկսում է իւր գործունէութիւնը: Երևան են գալիս մի շարք եւրոպացիներ ու գործունեայ օրնաւորութիւններ (պրօֆ. Բալիշ, Պէշտիշ և այլն), որոնք և համոզում են, ում հարկն է, հաստատել հիւանդ անասուններին անպայման սպանելու պարտադիր օրէնքը (3 յունիսի 1879 թ.): Տարիների ընթացքում, շնորհիւ միայն և միայն մի շարք անասնաբուժական և առողջապահական միջոցների, յաջողեց այդ սարսափելի համաճարակներից համարեա իսպառ ազատել ամբողջ Եւրոպական Ռուսաստանը և այսօր եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը մնացել է միայն հեռաւոր ծայրագաւառներում և գլխաւորապէս՝ Անգրկովկասում, Թուրքաստանում և Ամուրի շրջանում:

Սակայն այլտեղ ևս հիմնւած են ժանդախտի դէմ կուելու

համար առանձին կայաններ (Զուգնապատ և այլն): Պէտք է յուսալ՝ որ անասնաբուժական գ' տութեան ծաղկումը և, որ գլխաւորն է, ազգաբնակչութեան համակիր վերաբերմունքը դէպի այն, վերջնականապէս կը սպանէ այդ պատուհասի գոյութիւնը Ռուսաստանում:

Այս հետաքրքիր, համառոտ պատմական ակնարկից յետոյ՝ անցնենք հիւանդութեան պատճառների և էութեան լուսարանութեանը:

Անասնաբուժական գիտութիւնը մինչև օրս ան դօր է մնացել գտնելու այդ հարկու խտրել առաջ բերող պատճառը, դրդիչը: Անպայման, ժանդախտը, ի հպէս և բոլոր տարափոխիկ, վարակիչ հիւանդութիւնները, առաջ է գալիս առանձնայատուկ դրդիչի միկրօբի շնորհիւ, սակայն մինչև օրս այդ միկրօբը տեսնել անհնարին է եղել, չնայած մի շարք գիտնականների (Նիկօլ, Ալբիլ-բէյ և այլն) ջանքերին: Այդ միկրօբը անտեսանելի է ոչ միայն հասարակ, անզեն աչքով, այլ և ամենակատարեալ միկրօսկոպ ների օգնութեամբ անգամ:

Ժանդախտով հիւանդանում են եղջիւրաւոր, խոտաւոր անասունները-կով, եզ, ոչխար և այծ: Սարսափելի վարակիչ է և նոյն իսկ չը վիրաւորւած, ողջ կաշին կարող է նպաստել վարակմանը: Վարակւած այծերը իրանք հիւանդանում են թիթե կերկրպով, բայց հեշտութեամբ վարակում են ուրիշներին: Բնչպէս և բոլոր ծանր և լուրջ վարակիչ հիւանդութիւնները, ժանդախտը առեան հիւանդութիւն է: Միկրօբները մտնում են արեան մէջ և վարակելով այն, առաջ են բերում բոլոր լորձաթաղանթների ծանր բորբոքում: Լորձաթաղանթները հաստանում են, ուռնում և ժամանակի ընթացքում ստացւում են նրանց վրայ մի շարք վէրքեր: Մի առժամանակ մարմնի մէջ պատրաստւում է մի տեսակ ծանր թոյն, որ թունաւորելով կենդանու արիւնը, մահան է դառնում:

Վարակելու բոլորից մինչև հիւանդութեան երեան գալը անցնում է 3—6 օր: Անասունի ջնրմութիւնը յանկարծ, մի օրւայ ընթացքում, հասնում է մինչև 42 աստիճանի և այդպէս մընում 2—3 օր: Անասունը շատ ընկճւած դրութեան մէջ է, առաջ է գալիս անյագում ծարաւ, ականջները կտրւում են տւած, ո-

րոճումը դադարում է, լորձաթաղանթները կարմրում են և ըսկսւում է դող. միևնոյն ժամանակ նկատւում է փորկապութիւն. կաթի քանակը նկատելի կերպով պակասում է (սովորականի կէսը), մէջը բռնւում է. անասունը հազիւ բռնւում է ոտների վրայ երբեւում է, կռակը ծուծ է: Այդպէս շարունակւում է 1—2 օր: Ապա երևան է գալիս լորձաթաղանթների կարմրելը, որ մանաւանդ պարզ նկատելի է դառնում յետքերի, շրթութիւնների վրայ և լիզւի տակը (պուտ-պուտ կարմիր բծեր):

Սկզբում այդ բծերը շատ փոքրիկ ու աննշան են, սակայն կամայ-կամայ տարածւում, մեծանում են, երևան են գալիս նաև ճերմակ բծեր և կարճ ժամանակայ ընթացքում լորձաթաղանթները ծածկւում են մուգ-կարմիր գոյնի վէրքերի նման պոչտերով: Բացի դրանցից նկատելի է դառնում արագ շնչառութիւնը և բերանից հոսող հոտած լորձոնքը: Աչքերից նոյնպէս հոսում է նախ ջրալի, ճերմակ և ապա՝ դեղնաւուն, թարախանման հեղուկ: Այդ դրութիւնը տևում է առնւազն 2—3 օր և ապա սկսւում է սարսափելի, անընդգծադրելի փորլուծութիւն, որից անասունը լիովին հիւժոււմ, ուժասպառ է դառնում և նկատելի կերպով մի օրւայ ընթացքում լգարում և մաշւում: Այդ ժամանակ արդէն վէրքեր կազմւում են նաև շնչառական գործարանների լորձաթաղանթ վրայ: հիւանդը սկսում է ստէպ-ստէպ հագալ: Զուգընթացաբար փորլուծութեան հետ ջնրմութիւնը նկատելի չափերով պակասում է: Դրանից յետոյ պէտք է սպասել, որ հիւանդը կամ կըստակի կամ կառողջանայ, վերջինս՝ շատ սակաւ. 100-ից առողջանում են 5—10:

Սրանք են իսկական ժանդախտի գլխաւոր և բնորոշ նշանները. սակայն երբեմն ժանդախտը ընդունւում է և այլ կերպարանք. կայ այսպէս կոչւած թոքային ժանդախտ, եթէ հիւանդութիւնը կենտրոնանում է գլխաւորապէս և նոյն իսկ բացառապէս թոքերի մէջ: Կայ ջղային ժանդախտ, երբ հիւանդ անասունը յիշեցնում է կատաղած կենդանի, կայ, վերջապէս, կաշւի ժանդախտ՝ երբ բծերը և ապա վէրքերը նկատւում են միայն կաշւի վրայ: Սակայն սրանք բոլոր բացառութիւններ են, իսկ բուն ժանդախտի իսկական, բնորոշ նշանները վերոյիշեալներն են:

Ժանդախտով աւելի յաճախ հիւանդանում են և աւելի շատ ստուկում կուլտուրական, ընտիր տեսակի անասունները. Կովկա-

սում աւելի յաճախ ժանդախտով հիւանդանում են լեռնային անասունները, այն ինչ թաթարական կովերը և ոչխարները սակաւ:

Ժանդախտից զերծ չի մնում անասունի ոչ մի ներքին օրգանը և բոլոր լորձաթաղանթների վրայ, սկսած շրթունքից մինչև ուղիղ աղիքը, նկատելի է լինում այդ անողորմ ախտի աւերիչ գործունէութիւնը:

Մի անգամ ժանդախտով հիւանդացած և առողջացած անասունը երբէք կարող չէ կրկին հիւանդանալ և այդ պատճառով ժանդախտի դէմ կուեկու ամենալաւ, միակ և ամենաարմատական միջոցն է պատւաստելը: Այդ է պատճառը, որ անասնաբույժերը ամենահին ժամանակներից ոչ մի ջանք ինչպէս չեն գտնելու ամենալաւնիւր և ազդեցիկ պատւաստելու միջոցները և այժմ, ինչպէս ամեն տեղ, այնպէս էլ Ռուսաստանում, ժանդախտի դէմ անասուններին պատւաստելը լիովին ընդունւած և ընտիր միջոցն է այդ պատուհասի դէմ կուեկու համար:

Եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտով վարակւած բոլոր անասունները պէտք է անպայման և անյապաղ սպանեն, իսկ տաւարի կամ շրջանի դեռ ևս առողջ անասունները անպայման պէտք է պատւաստեն:

Անդրկովկասում, ուր այսօր գլխաւորապէս մնացել է ժանդախտը, կան անասնաբուժական առանձնայատուկ հիմնարկութիւններ, որոնց միակ և գլխաւոր նպատակն է՝ գիտութեան վերջին խօսքին համաձայն, կուել երկրի տնտեսական բարօրութեան և գիւղացիութեան բարեկեցութեան այդ ոխերիմ և անողորմ թըշնամու դէմ:

Ինչպէս արդէն մի անգամ ասացի, ժանդախտը համարեա անբուժելի մի ախտ է և միևնոյն ժամանակ սարսափելի վարակիչ: Մի հիւանդ անասունը, եթէ տնուշաղիր թողնեն, կարող է վարակել ոչ միայն նոյն անասնատիրոջ տաւարը և քարուքանդ անել նրա առանց այն էլ սղօքատ ու փոքրիկ գիւղական տնտեսութիւնը, այլ և առաջ բերել համաճարակ ամբողջ շրջանում, համայն նահանգում: Այդ է պատճառը, որ ռուսական օրէնքը պահանջում է՝ բոլոր ակներև հիւանդ և խիստ կասկածելի անասուններին անյապաղ սպանել, իսկ միևնոյն պատւաստել: Այդ օրէնքը պէտք է լաւ ըմբռնի և միշտ յիշէ գիւղացին, որովհետև

դրանում է անասունների այդ ծանր ախտից վերջնականապէս ազատելու միակ լուրջ գրաւականը: Դժբախտաբար, մեզանում դեռևս լուրջ և գիտական բժշկութիւնը նոր-նոր սկսում է աճուր և հաստատուն հիմքից բացել հասարակ ժողովրդի և մանաւանդ գիւղացիութեան լայն խաւերում, էլ ուր մնաց կանոնաւոր ու լուրջ անասնաբուժութիւնը, որի ընդդէմ երբեմն դուրս է գալիս սնտրիապաշտութիւնների թանձր խաւարը: Ահա այստեղ գիւղական անձնէք գործիչների համար բացում է հանրօգուտ գործունէութեան լայն ասպարէզ:

Մինչև այսօր էլ Անդրկովկասում եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը տանում է իւրաքանչիւր տարի հարիւրաւոր զոհեր և քարուքանդ անում տասնեակ տնտեսութիւններ. պէտք է պատուել գիւղերում դարերից ի վեր հաստատւած խաւար և հասկացնել, գիւղացուն, որ պատւաստել անասունը ժանդախտի կամ մի այլ ախտի դէմ նոյնքան կարեւոր է իւր իսկ կենսական շահերի տեսակէտից, որքան և անհրաժեշտ է ծագիլը պատւաստել իւր երեխաներին:

Ուրեմն՝ ժանդախտով հիւանդ անասունը պէտք է անպայման սպանել. սպանւածի դիակը (լէշը) անհրաժեշտ է թաղել, իսկ որպէսզի ոչ ոք չը գայթակղւի նրա կաշուով և գրանով պատճառ չը դառնայ համաճարակը տարածելուն, անհրաժեշտ է սպանած անասնի կաշին նախօրօք փչացնել. — կտրատել կամ, որ աւելի յարմար է, այրել: Ժանդախտը երևան եկած գիւղից կամ շրջանից կարելի չէ ուրիշ տեղեր արտահանել յարդ, խոտ, բուրդ, կաթ և այլն, որովհետև այդ բոլորը կարող են ուրիշ տեղ համաճարակ առաջ բերել:

Այսպիսով՝ մի կողմից հիւանդներին սպանելով և միևնոյն պատւաստելով, միւս կողմից մի շարք սանիտարական պայմանները խստիւ և նոյնութեամբ կատարելով կարելի է կուել անասունների այդ ծանր ախտի դէմ և մի անգամ ընդ միշտ ազատել երկրի տնտեսական բարեկեցութիւնը այդ ահելի պատուհասից:

Այդ միջոցներով ազատել է ժանդախտից Արևմտեան Եւրոպան, այդ միջոցներով սրանից մի երկու տասնեակ տարի առաջ ազատեց եւրոպական Ռուսաստանը և, անկասած, դրանց օգնութեամբ շուտով կազատւեն այդ ծանր ախտից նաև Անդրկովկասը, Սիբիրը և Թուրքաստանը:

Եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը վարակիչ է նաև ուղտի, եղջերուի և այլ մի քանի կենդանիների համար: Միասնական անասուններ (ծին, էշը), մսակերները (չուռ, կառու և այլն), ինչպէս և մարդը այդ հիւանդութիւնից իսպառ ապահովւած են:

5.

ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԵԾ (բարակացաւ).

(Туберкулез.—Tuberculosis).

Տուբերկուլեզ կամ բարակացաւ կոչւած ու վարակիչ հիւանդութիւնը մեր խօսակցական լեզուի մէջ յաճախ ընդունւում է իբրեւ հոմանիշ թոքախտ հիւանդութեանը. սակայն, դա սխալ գործածութիւն է, որովհետեւ թոքախտը տուբերկուլեզ ասած հիւանդութեան միայն մէկ ձեւն է, մասնաւոր արտայայտութիւնը, երբ ախտը թոյն է դնում գլխաւորապէս և նոյն իսկ առանձնապէս թոքերի մէջ և փշացնում, մաշում և հիւծում այդ անհրաժեշտ և նշանակալից օրգանը. այն ինչ տուբերկուլեզ կոչւած հիւանդութիւնը կարող է, բացի թոքերից, վարակել ուրիշ ներքին գործարաններ և անգամ ոսկրի ուղիղը. մարդկանց մէջ մենք տեսնում ենք աւելի յաճախ թոքերի տուբերկուլեզ և դրա համար էլ մեղանում թոքախտը բառով սովորել են բնորոշել այդ լուրջ ու ծանր հիւանդութիւնը: Կենդանիների մէջ տուբերկուլեզը իշխում է իր բոլոր տեսակներով ու ձևերով և թոքախտը նոյնքան տարածւած է, որքան և մարսողական գործարանների տուբերկուլեզը և այլն: Ահա ինչու ես անյարմար եմ դատում գործածել այդչափ տարածւած թոքախտ խօսքը և խօսում եմ տուբերկուլեզ ախտի մասին: Ըստ իս շատ նպատակայարմար և ճիշտ կը լինի անւանել այդ ախտը—բարակացաւ կամ, որ աւելի մօտ է ռուսաց ЧАХОТКА բառին, հիւծախտ (ЧАХУТЬ—հիւծել):

Տուբերկուլեզ հիւանդութիւնը (մասնաւորապէս թոքերի հիւծախտը) այնչափ մեծ չափերով և ամենահին ժամանակներից տարածւած է մարդկանց մէջ և համայն աշխարհում իւրաքանչիւր տարի այնչափ դոհեր է կլանում, որ իրաւամբ ստացել է «մարդկութեան թշնամի» կոչումը և իր վերայ բեկեռել թէ գիտութեան, թէ հասարակական ամենալայն խաւերի և թէ կառավարչական մարմինների ամենալուրջ ուշադրութիւնը և դարձել համայն կուլտուրական մարդկութեան մտազբաղութեան և մտահոգութեան

առարկայ: Ռուսաստանում, այս վերջին տարիները, ահագին գումարներ են ծախսւում և ամեն ջանք գործ է դրւում այդ ահռելի ախտի դէմ կռելու համար. իբրեւ պերճախօս, ապացոյց այդ նշանակալից և ուրախալի երևոյթի, յիշենք թէ կուզ սպիտակ ծաղկի տօները, որ վերջին տարիներս այնքան սովորական երևոյթ դարձան համայն լայնատարած Ռուսաստանի համար, սկսած մայրաքաղաքից մինչև ծայրագաւառների նոյն իսկ ամենախուլ անկիւնները:

Պակաս աւերիչ դեր չի կատարում այդ ծանր և վերին աստիճանի վարակիչ ախտը նաև ընտանի կենդանիների մէջ, բաւական է նկատել, որ համարեա բոլոր ընտանի անասունները վարակւում են նրանով. սակայն գլխաւորապէս տուբերկուլեզը տարածւած է եղջիւրաւոր անասունների և մանաւանդ կովերի մէջ: Աւելորդ չեմ համարում առջ Բերել մի քանի հետաքրքիր վիճակագրական տեղեկութիւններ, որպէս զի ընթերցողը հասկանայ թէ որքան փլաս է հասցնում այդ հիւանդութիւնը թէ առհասարակ զիւղատնտեսութեանը և թէ մանաւանդ կաթնատնտեսութեանը, որովհետեւ հիւծախտով վարակւելու չափազանց տրամադիր են կաթնատու կովերը: Միայն 1897 թ. Ռուսաստանում այդ ախտից սատկել են մօտ 23,000 կով: Այդպիսի թուերի պատահում ենք մենք յաճախ և միայն վերջին տարիներս, շնորհիւ մի շարք անասնաբուժական-առողջապահական պայմանների բարելաւման, այդ թւերը նկատելի չափերով պակասում են:

Ինչպէս արդէն ասացի, հիւծախտով հիւանդանալու հնարաւորութիւնից ապահովւած չէ ոչ մի տեսակի կենդանի և նրանցից իւրաքանչիւրը ունի իւր բնորոշ ձևը: Այսպէս՝ եղջիւրաւոր անասունները հիւանդանում են գլխաւորապէս թոքերի և ապա թոքերի ու ստամոքսի ներթափազանթի (плевра и брюшина) տուբերկուլեզով, խոզերը՝ մարսողական գործարանների, ձին և շուն՝ թոքերի, թռչունները՝ լեարդի, փայծաղի և աղիքների:

Բայց, ամենից յաճախ հիւանդանում են եղջիւրաւոր անասունները և մանաւանդ կովը:

Տուբերկուլեզը առաջ է գալիս, ինչպէս առհասարակ բոլոր վարակիչ ախտերը, առանձնայատուկ միկրօբից, որը մտնելով մարմնի մէջ և պատահելով այնտեղ նպատակայարմար պայմանների, դարգանում է, բազմանում և իւր ազդեցութեամբ ու գործունէութեամբ հիւծում, քանդում և լիովին փշացնում կենդանու

մա բնի այն գործարանը, որ նա ընտրել է իրան բնակատեղի։ Այդ հիւանդութեան ամենաբնորոշ յատկանիշներն են՝ երկար շարք հանգուցներ, որոնք ժամանակի ընթացքում կազմուում են վարակած գործարանի մէջ. ինչպէս արդէն ասացի, այդ գործարանն է, գլխաւորապէս, թոքերը, սակայն յաճախ հիւծախտը բոյն է դնում նաև աղիքների, լեարդի, փայծաղի, ոսկրի ծուծի և այլ մասերի մէջ։

Հետաքրքիր է նկատել, որ միջին դարերում, եւր բժշկական գիտութիւնը դեռ ևս նոր էր սկսում ծաղկել, շատերը ենթադրում էին, որ անասունների թոքախտը առաջ է գալիս սոդոմիականութենից (сродоимости) և որ դա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մարդու սիֆիլիսը (վատ ցաւ), անցած անասնին։ Սակայն այդ սնտի հատալիքը յօդս ցնդեց գիտութեան բարգաւաճման հէնց առաջին քայլերին։ Հիւծախտը առաջ բերող միկրօբը առաջին անգամ երևան հանեց հոչակաւոր գերմանական գիտնական, բժիշկ Կօխը, որի անունով և մինչև այսօր կոչւում է այն։

Երկրաբանի վերայ կան մի քանի տեղեր, ուր հիւծախտը չափազանց հազուադիւս երևոյթ է։—մի քանի հիւսիսային երկիրներ, Ճապոնիա, Շվեդիա, Նորվեգիա, Հիւսիսային Ամերիկա, Միջին Աֆրիկա և այլն։ Չափազանց տարածւած է այդ հիւանդութիւնը մեծ քաղաքներում, ուր բնակչութիւնը շատ խիտ է. նոյնը նկատուում է նաև անասունների վերաբերմամբ. բացառութեամբ է այդ երևոյթը նրանով, որ մեծ և բազմամարդ քաղաքներում գտնուում են շատ կաթնատնտեսական ֆիրմաներ, որոնց մէջ համախմբւած են լինում անապին քանակութեամբ կաթնատու կովեր, որ, ինչպէս ասացինք, չափազանց տրամադիր են այդ ախտով վարակելու։

Այն ինչ աւելի կոպիտ տեսակի (զուտ բանւորական) կովերը և եզները սակաւ են հիւանդանում հիւծախտով։ Ապա լինով՝ բացատրել այն հանգամանքը, որ կաթնատու տեսակի կովերը այդչափ յաճախ վարակւում են տուբերկուլեօզով, չնայած այն հանգամանքին, որ նրանց կենցաղը շատ աւելի քնքոյշ և շատ յարմար է, քան միւս անասունների. Բացառութեամբ է այդ, առաջին հոյեացքից կարծես տարօրինակ երևոյթը, հէնց այդ կենցաղի յարմարութեամբ. կաթնատու տեսակի կովերը ապրում են գլխաւորապէս փակ բնակարաններում, վարում են խաղաղ և

քնքոյշ կեանք, իսկ այդ բոլորը անխուսափելիօրէն նպաստում է նրանց օրգանիզմի թուլանալուն, քնքանալուն և հիւանդութիւնների տրամադիր դառնալուն։ Այդ տեսակէտից մեծ նշանակութիւն ունի նաև չափազանցած կաթնատուութիւնը, որ նոյնպէս անապին չափերով նպաստում է կենդանու թուլանալուն։ Ուրեմն, այստեղ մենք նկատում ենք նոյն երևոյթը, ինչ և մարդկային կեանքում։ Ինչպէս որ թոքախտով աւելի յաճախ և աւելի մեծ չափերով հիւանդանում են փակ կեանք վարող, մեծ և աղմկալից քաղաքում ապրող և նրա հեղձուցիչ մթնոլորդը ծծող մարդիկ, քան թէ բնութեան ծոցում ապրող, մաքուր և ջինջ օդ ծծող ու ֆիզիկական աշխատանքով զբաղւող գիւղացին կամ լեռնացին, այնպէս էլ անասունների հիւծախտով աւելի յաճախ և աւելի հետադարձ վարակւում են փակ և քնքոյշ կենցաղ ունեցող կաթնատու կովերը, քան թէ, դիցուք, օրն ի բուն գիւղացու հետ հողագործական աշխատանքով զբաղւած և համարեա ամբողջ օրը բաց օդում անցկացնող բանւոր եղբ։ Դա բնական է և հասկանալի։

Ես արդէն ասացի, որ տուբերկուլեօզը հաւասարապէս կը պնդւում է թէ մարդկանց, թէ այլ և այլ տեսակի ընտանի կենդանիներին և թէ թռչուններին. Հարց է ծագում. արդեօք այդ բոլոր տեսակի հիւծախտը առաջ է գալիս միևնոյն գրգռիչ, միկրօբից։ Գիտութիւնը այս հետաքրքրական հարցին վճռականապէս տալիս է բացասական պատասխան։

Կան երեք տեսակի, երեք տիպի տուբերկուլեօզային բացիւների՝ 1. մարդու՝ (Typus humanus), 2. կովի (t. bovinus) և 3. թռչունների կամ հաւի (t. gallinarum)։ Առաջինը վարակւում է՝ մարդկանց, կապիկներին, շանը և. կատին. երկրորդը՝ եղջերաւոր անասուններին և երրորդը՝ թռչուններին. Հարց է բարձրանում՝ արդեօք կարող չեն այդ այլազան գրգռիչները առաջ բերել հիւծախտ ուրիշ, իրենց անհամապատասխան կենդանիների մէջ և, երկրորդ՝ արդեօք կարող չէ մէկ կենդանին (օրինակ կովից) վարակել ուրիշ կենդանու (օրինակ թռչունի) հիւծախտով։ Սկզբում կարծում էին, որ այդ երեք տեսակները զուտ տիպիկական են և վերոյիշեալ երկու հարցերին պատասխանում էին բացասաբար։ Սակայն, տասնեակ տարիների ընթացքում մի շարք գիտական փորձեր, հետազօտութիւններ ու դիտողութիւններ ցոյց տւին,

որ այդ կարծիքը սխալ է և որ այդ զանազան տեսակի դրդիչ ներք յաճախ կարող են փոխանակել: Այսպէս օրինակ, մի շարք գիտնականներ յաջողեց պարզել, որ մարդ կարող է վարակել կովից, մանուսանդ կաթի, իւղի և այլ կաթնային պիտոյքների միջոցով, մանաւանդ հեշտութեամբ վարակուում են տուրբիկուլէօզով հիւանդ կովի կաթից երեխաները:

Ինչպէս արդէն ասացի, տուրբիկուլէօզը բաժանուում է դանազան տեսակների ըստ այն գործարանների կամ մարմնի այն մասերի, որոնք վարակած են և ուր հիմք է դրած ախտը: Ասացի նաև, որ ընտանի կենդանիներից այդ ախտով հիւանդանում են գլխաւորապէս եղջիրաւոր անասունները և, նամանաւանդ կաթնատու տեսակի կովերը, որոնց մէջ յաճախ այդ ախտը առաջ է բերում նոյն իսկ համաճարակներ, ինչպէս ամենից յաճախ պատահում ենք թղթերի հիւծախտ կամ այսպէս կոչւած թղթախտ. սակայն հազաւգիւտ չին նաև մարսողական օրգանների և մանաւանդ աղիքների հիւծախտը. տարածւած է նաև փորի նրբաթաղանթի (брюшина) տուրբիկուլէօզ, որ կոչւում է նաև աղամանդեայ հիւանդութիւն (жемчужная болезнь).

Վարակելու կամ առհասարակ հիւանդանալու միջոցները շատ բազմատեսակ են. ախտի դրդիչները կարող են աճյն՝ լիւզից, շնչառութեան շնորհիւ և սնունդի հետ, մանաւանդ նշանակալից են վերջին երկու դէպքերը: Փորձերը ցոյց են տալիս, որ շնչառութեան շնորհիւ վարակելը մանաւանդ հեշտ է խոնաւ օդի մէջ: Աղիքների տուրբիկուլէօզով վարակելու շատ տրամադիր են ջահել կենդանիները, բացատրւում է դա կաթի ազդեցութեամբ:

Ժառանգականութիւնը այնքան էլ մեծ դեր չի կատարում, որովհետև վարակածները աւելի յաճախ մեւնում են դեռ ևս մօրը արգանդում կամ ծնելուց յետոյ շուտով: Կովերի հետ համեմատած, սակաւ են հիւանդանում հիւծախտով ոչխարները և, մանաւանդ, այծերը. հէնց այդ պատճառով բժիշկները յաճախ խորհուրդ են տալիս գործածել այծի կաթ: Խոզը, ձին, շունը և կատուն նոյնպէս կովերից պակաս են հիւանդանում: Կովերից ևս աւելի տրամադիր են հիւանդանալու դաշտային տեսակները, քան լեռնային: Ինչպէս արդէն ասացինք, չափազանց վարակիչ են կաթնատու տեսակի կովերը, ապա՝ բանւոր և ամենաքիչը

մսային: Աւելի յաճախ հիւանդանում են կովերը, քան թէ եղնեքը: Հիւանդանալուն նպաստում են բացի վերոյիշեալ կենցաղավարական պայմաններից, խոնաւութիւնը, ցուրտը, մրսիլը, թոքերի կամ աղիքների բորբոքումը և այլն:

Որո՞նք են տուրբիկուլէօզի համար ընտրող երևոյթները: Տուրբիկուլէօզը սուր կերպարանք ունեցող ախտ է. նաանցնում է դանդաղ, ունի բաւականի երկարատև ընթացք և դրա համար էլ յաճախ անկարելի է որոշել նրա սկիզբը: Վարակելուց միայն 2—3 շաբաթ յետոյ կարելի է նկատել մի քանի կասկածելի նշաններ՝ կենդանին շուտ շուտ յոգնում է, կորցնում է իւր նախկին աշխոյժը, ջերմութիւնը ժամանակ առ ժամանակ սաստկանում է:

Երբ հիւանդութիւնը արդէն հիմնաւորւում է մարմնի որ և է մասում, ջերմութիւնը դարձեալ անցնում է սովորական չափերին և միայն նորանոր հիւծախտային կէտեր կամ հանգոյցներ կազմելիս, դարձեալ բարձրանում է: Հիւանդութեան վերջերին միայն ջերմութիւնը հասնում է 40°: Թոքախտի ժամանակ նկատւում է խանգարւած շնչառութիւն (одышка), հազ, որը մանաւանդ ուժեղանում է սառը ջուր խմելիս: Այս բոլոր երևոյթների հետ միևնոյն ժամանակ նկատւում է, որ կենդանին օրէցօր նիհարում է, լգարում և հիւժւում: Չափազանց դժւար է ընտրողը աղիքներին և այլ ներքին գործարանների հիւծախտը, որովհետև ոչ մի քիչ շատ ընտրող և աչքի ընկնող երևոյթ չի կարելի նկատել: Աղիքների հիւծախտի ժամանակ մարսողութիւնը, բնականաբար, խանգարւում է՝ փորկապութիւնը և փորլուծութիւնը համարեա պարբերաբար յաջորդում են իրար: Երբեմն հիւծախտը կենդանաւում է գլխաւորապէս ստիքների և այն էլ նրանց յետևի քառորդի վրայ՝ պարզ շօշափում են բաւականի մեծ չափերով գունտեր ու հանգոյցներ: Կաթը ևս նկատելիօրէն փոխում է իւր սովորական յատկութիւնները, դառնալով՝ սկզբում՝ պինդ և ապա՝ չափազանց ջրալի:

Ջահել անասունների մօտ հիւծախտը աւելի սուր կերպարանք է ստանում և բաւականին արագ ընթացքով տանում հիւանդին դէպի մահ: Առհասարակ կովերի համար տուրբիկուլէօզը իւր բոլոր ձևերով և, մանաւանդ, թոքախտը ու աղիքների հիւծախտը մի չափազանց ծանր և լուրջ հիւանդութիւն է, որը

շատ սակաւ հնարաւոր է դարձնում առողջանալը: Կարելի է ասել, որ եղջիւրաւոր անասունների, գլխաւորապէս կովերի և մանաւանդ կաթնատու տեսակի կովերի հիւժախտը անբուժելի է:

Վերև յիշած տուբերկուլէօզի արտաքին, աչքի ընկնող նշանները, ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, այնչափ անորոշ են և կասկածելի, որ ըստ նրանց հազիւ թէ հնարաւոր լինի, նոյն իսկ փորձած և բանիմաց անհատի համար, վճռականապէս որոշել, թէ այս կամ այն անասունը իրաւամբ հիւանդ է հիւժախտով: Ինչպէս բոլոր երկարատև և քրօնիկական ախտերը, տուբերկուլէօզը ևս չէ տալիս իւր ներկայութեան այնչափ պարզ, ակներև ու բացայայտ արտաքին ապացոյցներ, որոնց վրայ հիմնելով հնարաւոր լինի առանց կասկածի բնորոշել հիւանդութեան էութիւնը: Յիշած հիւժելը, յոգնածութիւնը, հազը, մարսողութեան և շնչառութեան խանգարումը յաճախ պատահում են և այլ, իրենց նոյնիսկ շատ թեթեւ ու աննշան հիւանդութիւններէ համար և չեն կազմում լոկ թաքստի կամ աղիքների տուբերկուլէօզի համար բնորոշ երևոյթներ. այդ նշանների ու երևոյթների վրայ լոկ հիմնած եզրակացութիւնը միշտ կը լինի մօտաւոր, ենթադրական և կասկածելի: Այս նշանակալից հանգամանքը ստիպել է գիտութեան և բժշկութեան մշակներին շատ ջանք ու եռանդ գործ դնել ճարելու համար մի հնար, մի միջոց, որ կարելի լինի վրձնականապէս և առանց տարակուսանքի բնորոշել հիւժախտը: Այդ նպատակին այսօր ծառայում են երկու միջոց՝ նախ՝ կասկածի տեղիք տալ անասունի թուքի (աւելի ճիշտն ասած՝ բաղամի) աշաւորջ ուսումնասիրութիւնը միկրօսկոպի օգնութեամբ, որ նոյնպէս էրբեմն վերջանում է առանց որևէ որոշ հետևանքի և ապա՝ որ ամենագլխաւորն է, տուբերկուլինիդոցիայ (туберкули-низация), այս վերջինս համապատասխանում է սապի համար գոյութիւն ունեցող մալէինի գործածութեանը և կայանում է նրանում, որ կասկածելի անասնին պատաստում են տուբերկուլին կոչւած պատրաստի միջոցը և ըստ այդ սրսկման հետևանքների (գլխաւորապէս ջերմութեան աստիճանների պարբերական բարձրանալուն և իջնելուն) հանգում խորոշ և վճռական եզրակացութեան: Այս բոլորի մասին մանրամասն խօսելը լիովին աւելորդ եւ համարում, որովհետև դա պահանջում է բժշկական որոշ պատաստութիւն ընթերցողից և, բացի դրանից, կազմում է անաս-

նաբոյժի պարտականութիւնը: Փաստը այն է, որ շնորհիւ այդ տուբերկուլինին մասնագէտները այսօր հնարաւորութիւն ունին առանց որ և է դժւարութեան վճռականապէս և առանց տարակուսանքի պատասխանել այն հարցին թէ հիւանդ է արդեօք այս անասունը հիւժախտով, թէ, ոչ: Բացի դրանից, Ռուսաստանի արևմտեան 10 նահանգներում, ըստ պետական օրէնքների, անասնաբոյժը իրաւունք ունի կասկածելի տաւարի միջից մէկ անասուն սպանել, որպէսզի նրա ներքին գործարանները ուսումնասիրելով հնարաւոր լինի սրտել կամ արդեօք տուբերկուլէօզ, թէ ոչ:

Անցնում են ամենագլխաւոր և ամենահետաքրքրական հարցին: Ի՞նչ միջոցներով կուել կենդանիների հիւժախտի դէմ:

Ինչ վերաբերում է տուբերկուլէօզ բժշկելուն, այդ մասին ևս արդէն ակնարկեցի. անասնաբուժական գիտութիւնը, դժբախտաբար, մինչև այսօր էլ անզօր է կռելու այդ ախտի դէմ. դեղ հիւժախտի դէմ չկայ, նա անբուժելի է և ուրեմն ակներև հիւանդ անասնին ամենայնաւորն է սպանելը, որպէսզի նա պատճառ կը դառնայ միւս, հարևան անասունների վարակելուն և համաճարակ առաջ գալուն:

Սակայն, կենդանիների հիւժախտը այնչափ ծանր հիւանդութիւն և անբուժելի լինելով այնչափ ծանր հարւած է հասցնում թէ առանձին անասնատէրերին ու գիւղատնտեսներին. և թէ առհասարակ համայն երկրի տնտեսութեանը. բացի դրանից, նա այնչափ վնասում է մարդկանց՝ կաթի և այլ պիտոյքների շնորհիւ տարածելով վարակումը, որ, անշուշտ, գիտութիւնը պէտք է ջանար գտնել գոնէ միջոցներ նրանից խուսափելու, նրանից փախչելու և զգուշանալու համար: Եւ յիշելի, անասնաբուժական առողջապահութիւնը հաստատել է մի շարք կանոններ ու օրէնքներ, որոնց շնորհիւ գոնէ մասամբ հնարաւոր է կուել այդ կործանիչ ախտի դէմ:

Պարզ է և հասկանալի, որ այդ կանոնները վերաբերում են նախ և առաջ անասունի կենցաղի գլխաւոր առողջապահական պայմաններին: Այդ պայմաններն են՝ լաւ (ոչ շատ միօրինակ) սնունդ, գոմի և նրա մէջ գտնւող բոլոր առարկաների ու կահ-կարասիքի անպայման մաքրութիւն, մաքուր օդ գոմում (օդա-մաքրիչներ թէկուզ ամենապարզ կազմութեամբ խողովակներ)

ա՛յ տառնը չպէտք է փակ, գոմում միշտ փակւած, կեանք անցկացնի՝ անհրաժեշտ է բացօդեայ աշխատանք կամ գոնէ զբօսանք ժամանակ առ ժամանակ: Տուբերկուլէօզով ակներե հիւանդ աշատունների մատաղ սերունդը ոչ մի դէպքում չպէտք է ծառայէ իրի տնտեսական շահագործութեան առարկայ (կաթնատու տեսակի կովերի մասին է խօսքս): Հիւանդներին անպայման իսկոյն և ևթ հեռացնել միւսներից և առանձին բնակեցնել. նոր ձեռք բերած աշատուններին նոյնպէս մի որոշ ժամանակ անհրաժեշտ է հեռու պահել միւսներից, մինչև որ պարզելի, որ լիովին առողջ է: Հազաքող, նիհար ու հիւծւած աշատուններին անյապաղ ջոկել առողջներից: Փոքրիկ հորթուկներին կերակրել անպայման առողջ կովերի կաթով: Կաթը գործածել միայն մինչի 85⁰ եռացնելուց յետոյ:

Դանիայում, որ տարիներից ի վեր յայտնի է իւր հոչակաւոր կաթնատնտեսութիւններով, այսպէս ևն վարւում՝ բոլոր հորթուկներին, նրանց աշխարհ եկածի հէնց երկրորդ օրը, բաժանում են մայրերից և կերակրում միմիայն եփած կաթով. մի քանի շաբաթից բոլորին փորձում են տուբերկուլինով և բոլոր հիւծախտ ունեցողներին անյապաղ սպանում և գոմերը հիմնովին մաքրութեան ենթարկում. և այդ փորձերը կատարում են իւրաքանչիւր 2 տարին մի անգամ:

Ահա մօտաւորապէս առողջապահական բոլոր այն պայմանները, որոնց միջոցով կարելի է կուել տուբերկուլէօզի դէմ. իհարկէ, սրանք գուցէ ծանր և դժւարին թւան փոքր ու աղքատ տնտեսութիւնների համար, սակայն, նախ՝ սովորութիւնը մարդու երկրորդ բնութիւնն է դառնում և, երկրորդ՝ ընտանի կենդանիների տուբերկուլէօզը այնչափ ծանր ու իւր հետևանքներով այնչափ լուրջ ախտ է, որ նրա դէմ կուելու համար անհրաժեշտ է եռանդ ու ցանկութիւն:

Դոյութիւն ունեն նաև հակատուբերկուլէօզիան պատւաստներ (бывовакцина Беринга и таурошанъ Коха и Шютца), սակայն նրանք դեռ չափազանց քիչ են գործածւած և հետևանքները կասկածելի են:

Ի վերջոյ՝ երկու խօսք ընտանի թռչունների հիւծախտի մասին: Այդ ախտը նրանց մէջ բաւականին տարածւած է և յաճախ պատճառ է դառնում ահագին համաճարակների, Հիւանդանում են

ղիսաւորապէս աղիքների հիւծախտով, հիւանդութիւնը կենդրոնանում է փայծաղի և լիւարդի մէջ: Վարակում են ամեն տեսակի ընտանի թռչունները (հաւ, բադ, հնդկահաւ, սագ և այլն): Հիւանդացածներին անհրաժեշտ է անյապաղ ոչնչացնել:

Շատ սակաւ հիւանդանում են հիւծախտով ոչխորները ու այծերը և աւելի ևս սակաւ՝ ձին:

Խոզր աւելի տրամադիր է, քան վերջիններն, հիւանդանում նա է աղիքային ձևով:

Տուբերկուլէօզով հիւանդ կովերի համար բնորոշ է՝ փայլը կորցրած և զգզւած մազեր, կոշտ, կնճռոտ կաշի, լորձաթաղանթների դժգոյնութիւն, հազ, յոգնածութիւն, լղալուճի, շնչարգելութիւն:

Ֆնի այս կամ այն անհրաժեշտ գործարանը թունաւորելուց ու փչացնելուց: Թէև դեռ 90 ակաւն թւականներին յայտնի ֆրանսիական գիտնականներ Նոկարը և Ռուև ապացոյցեցին այդ փաստը, սակայն զրդիչ միկրօբը այնչափ փոքր է, որ հազիւ յաջողուում է երբեմն ամենաընտիր միկրօսկոպների օգնութեամբ չափել այն:

Հիւանդութեան զլխաւոր էութիւնը կայանում է նրանում, որ այդ աննշան ու փոքրիկ արարածները, այս կամ այն ճանաչարհով ներս խնւթելով անասունի մարմնի մէջ կենդրոնանում են զլխաւորապէս թոքերում և առաջ բերելով թոքերի ծանր բորբոքում: հիւժում են այդ անհրաժեշտ ու նշանաւոր գործարանը:

Վերև եւ նկատելի, որ դա սարսափելի վարակիչ մի ախտ է. վարակել կարելի է թէ անմիջապէս հիւանդ անասնի հետ առնչութիւն ունենալով և թէ շնորհիւ այլ և այլ վարակած իրերէնների, անունդի և նոյնիսկ հիւանդին խնամող և ոչ ըստ արժանւոյն զգոյշ մարդկանց միջոցով: Հիւանդ անասունը առողջանալուց յետոյ անգամ երկար ժամանակ դեռ եւ կարող է վարակել. նոյնպէս և ախտում կամ դոմում զանազ այլ և այլ ամանները ու իրեղէնները:

Նկատւած է երկար փորձերի շնորհիւ, որ այդ ախտը չափազանց տարածւած է այնպիսի շրջաններում, ուր կան շաքարի և սպիրտի, արաղի գործարաններ. այդ կարծես տարօրինակ և անաշխատ հայեացքից անհիմն թւացող երևոյթը հեշտութեամբ բացատրւում է նրանով, որ այդ օրինակ շրջաններում ապրող անասունները միշտ կերակրւում են գործարաններից թափւող անպէտք արգասիքներով, այն է՝ ճակնդեղի քուսպով կամ այլ և այլ բարդաներով, որոնք թուլացնում են մարմնի բնական յատկութիւնը՝ կուել հիւանդութիւնների դէմ և տրամադիր են դարձնում կենդանիներին դէպի այլ և այլ, մանաւանդ վարակիչ հիւանդութիւններ:

Հիւանդութիւնը շարունակւում է 2—4 շաբաթ և յաճախ վերջանում է մահամբ. միջին հաշւով 100 հիւանդ անասուններից սպտկում են երբեմն 60—70. սակայն այս ծանր հանգամանքը մասամբ մեղմանում է նրանով, որ բոլոր կովերը անալոյման տրամադիր չեն վարակւելու. կան անասուններ, որ բնաւ չեն վարակւում և այդպիսիների թիւը յաճախ հասնում է 20—50% ամեն մի տաւարի մէջ:

Մի անգամ հիւանդացած և առողջացած անասունը էլ վարակելու վտանգից ապահովւած է լի վրէ:

Հիւանդութեան բնորոշ նշաններն են՝ շիրմութիւնը մինչև 40 աստիճանի է հասնում, նկատու է թեթ. յոգնածութիւն և թուլութիւն, քթից հոսում է. այսպէս սովորաբար սկսում է այդ ախտը: Ամենաշատը մի շաբաթից տաքութիւնը հասնում է 41 աստիճանի, հիւանդը սկսում է ստէպ. ստէպ հազալ (մանաւանդ սաստկանում է հազը ջուր խմելուց անմիջապէս յետոյ) շնչում է արագ-արագ. հոսում է և՛ քթից, և՛ աչքերից: Հիւանդութիւնը զլխաւորապէս զարգանում է ձախ կողքում: Սիրտը ուժեղ է դրոժում, սակայն զօրկերակը թոյլ է, նւազ և աննշմար:

Հիւանդութիւնը երբեմն շատ արագ ընթացք է ստանում և իւանդը, 3—4 օրւայ ընթացքում սպտկում. սակայն դա հազւադիւր երեոյթ է և բացատրւում է նրանով, որ թոքերի բորբոքմանը միանում է սրտի շապիկի (pericardium) բորբոքումը. աւելի յաճախ հիւանդութիւնը շարունակւում է մինչև երկու, իսկ երբեմն և 3—4 շաբաթ: Երբեմն պատահում է, որ հիւանդութիւնը անցնում է շատ թեթեւ և անասունը շուտով առողջանում է. սակայն մի քանի ժամանակից յետոյ դարձեալ կրկնւում և այդպէս մի-երկու տարի շարունակ:

Բոլոր վերոյիշեալ բնորոշ երեոյթներից այս հիւանդութեան համար մանաւանդ բնորոշ է հազը. անասունը շատ է հազում ջուր խմելուց յետոյ, պարկած տեղից վեր կենալու և արօտատեղի դնալիս սկզբում հազը չոր է և ցաւ չի պատճառում հիւանդին, սակայն մի քանի ժամանակից յետոյ նա դառնում է աւելի յաճախակի և ցաւատ: Այսօրինակ հազը չափազանց բնորոշ է կովերի այս ծանր հիւանդութեան համար:

Հիւանդութեան վերջերին անասունը չափազանց լղարւում է, հրաժարւում կերակրից, չի տալիս կաթ և, եթէ յլի է, սովորաբար գցում է պտուղը (выкидыш).

Այս հիւանդութեան ժամանակ նկատուող բոլոր արտաքին երեոյթները յաճախ բնորոշ են նաեւ այլ վարակիչ կամ ոչ վարակիչ ախտերի համար և միայն նրանց վրայ հիմնելով երբեմն նոյնիսկ փորձած մասնագէտները դժարանում են վճռականապէս ասել, թէ թոքերի տարափոխիկ բորբոքում է: Այդ է պատճառը, որ ուսումնական օրէնքները իրաւունքն են տալիս անասնաբոյժին սպա-

նել հիւանդներից մէկին և դիակի մանրամասն հետազոտութեամբ (գլխաւորապէս թոքերի) վճռել հարցը: Հիւանդո թիւան նկարագիրը, սառնուողների համեմատաբար, շատ բարձր տոկոսը (30—60) և համաճարակների չափազանց տարածւած լինելը արդէն ըստ ինքեան պարզում են, որ դա մի շատ ծանր և ֆլաստկար ախտ է: Երբ դէմ ամենախիստ միջոցներով կուել են բարկում մեղ կրկրի տնտեսական բարեկեցութեան պահանջը և գիւղատնտեսութեան ու անասնապահութեան շահերը:

Արդեօք որչափ յաջող է անցնում այդ կէիւը և որոնք են նրա միջոցները:

Դժբախտաբար, այս ծանր ու լուրջ ախտի դէմ ևս անասնաբուժական գիտութիւնը չունի զօրեղ և ազդու միջոցներ ու կարելի է ասել, որ այս ախտը չի բժշկւում: Դուցէ երկար ջանքերից և մի շարք այլազան դեղերի ու միջոցների աշխուրջ, ուշագիւրդ գործածութիւնից յետոյ հնարաւոր լինի բժշկել այս ախտը, դուցէ, վերջապէս, ի՞նչը հիւանդը կարողանայ ընդդիմադրել ախտին և որոշ ժամանակից յետոյ առողջանայ, սակայն անասնաբուժը տնտեսական շահերի տեսակէտից դա ոչ մի գրական նշանակութիւն չունի: Անասնաբուժութեան առաջնադոյն նպատակն է՝ ըստ կարելւոյն նպաստել թէ առհասարակ համայն կրկրի և թէ մասնաւորապէս, այս կամ այն անասնատիրոջ տնտեսական, բարեկեցութեանը: Այս է պատճառը, որ անասնաբուժը միշտ պէտք է ի նկատի ունենայ տնտեսական շահերը և բժշկի միայն այն ախտը, որ չի պահանջի չափազանց ծանր ծախսեր և եթէ պահանջի էլ, կարգաբարձի այն: Միջոցներ բժշկելը կուում է միայն մարդկային տանջանքի դէմ և ճգնում մարդուն կորզել անողորմ մահուան ճանկերից, անասնաբուժը բժշկում է յանուն մարդու շահերին: Դա շատ բնական է, քանի որ անասունը, կենդանին կազմում է մարդու տնտեսական բարօրութեան յենարաններից մէկը: Ահա այս հիւանդութիւնը ևս, ինչպէս և շատ ուրիշները, պատկանում են նրանց թւին, որոնց բժշկումը անօգուտ է անիմաստ անասնատիրոջ շահերի տեսակէտից և ահա ինչու:

1. Պահանջում է մեծ ծախսեր:

2. Առողջացած անասունները յաճախ լիովին անպէտք են դառնում շահագործութեան համար և միշտ արամադիր են յիշեալ ախտով հիւանդանալու և

3. Ոչ միայն հիւանդ, այլ և առողջացած անասունները կարող են դեռ ևս երկար ժամանակ վարակել ուրիշներին:

Այս է պատճառը, որ խորհուրդ է տրուում ոչ միայն տկներն հիւանդ, այլ և շատ կասկածելի անասուններին սպանել:

Այդ ինչպէս կուել նոր համաճարակների հնարաւորութեան դէմ:

Անհրաժեշտ է դոմը հիմնովին մաքրութեան ենթարկել: Նոյնը և գոմում գտնուող ու առհասարակ հիւանդ անասունի հետ այս կամ առնչութիւնը ունեցած բոլոր իրեղէնները:

Ազդը ամենայնաբարձր է այրել: Ոմանք նոյն իսկ խորհուրդ են տալիս հիւանդութիւն տեղի ունեցած գոմը չը գործածել 1—1½ տարի:

Հիւանդ անասունի կաթը անպայման գործածելուց առաջ եփել:

Միտը կարելի է գործածել, որովհետեւ վարակիչ չէ:

Այս հիւանդութիւնից անասուններին ապահովելու համար կան նաև պատշաճութիւններ:

Վարչապալի շրջանում, ինչպէս նաև Սիբիրի մի քանի նահանգներում, ընդունւած է հետեւեալ կանոնը՝ բոլոր տկներն հիւանդ ու կասկածելի (Չիրմոտ) անասուններին սպանել, իսկ մնացեալներին պատշաճ տալ:

Շնորհիւ այդ միջոցներին այս ծանր ախտը այսօր բոլորովին վանւած է Արևմտեան Եւրոպայի շատ երկրներից և պէտք է յուսալ, կը վանւի նաև Ռուսաստանից:

7.

ՉԻՈՒ ԱՐԻԻՆԱ-ԲՆԱԽՈՐ ԱԼՏԸ

(Петехиальный тифъ лошадей. Torbus maculosus)

Այս, համեմատաբար շատ քիչ ուսումնասիրված և մինչև այսօր զանազան, տարրեր կարծիքների ու ենթադրությունների նիւթ ծառայող, բաւականին ծանր հիւանդութեամբ վարակւում են համարիա բացառապէս ձիերը: Առաջ կարծում էին, որ սա համապատասխանում է մարդու տիֆ կոչւած հիւանդութեանը, սակայն յետագայ ուսումնասիրութիւնները ժխտեցին այդ կարծիքը: Պատճառը յայտնի չէ: Յաճախ նա երևան է գալիս մի քանի ուրիշ հիւանդութիւններից յետոյ: Սակայն հիւանդանում են հղիւրաւոր անասունները և շունը: Մահւան դէպքերը շատ են մօտ 500/0: Հիւանդութիւնը բացատրւում են նրանով, որ մի ինչ որ, դեռ ևս անծանօթ, անյայտ թոյն, մտնելով արեան մէջ, խանգարում է արեան կանոնաւոր շրջանառութիւնը և թունաւորում կենդանու օրգանիզմը:

Այս հիւանդութիւնը շատ սակաւ առաջ է բերում փոքրիկ համաճարակներ և նոյնիսկ կան մասնագէտներ, որոնք հաշւում են այս ախտը ոչ վարակիչ:

Հիւանդութեան բնորոշ նշանները են՝ սկզբում բոլոր տեսանելի լորձաթաղանթների վրայ երևան են գալիս փոքրիկ, կարմրագոյն բծեր, որ ժամանակի ընթացքում, զարգանալով ու տարածւելով, միանում են իրարու և կազմում ընդհանուր, մեծ և տարածւած պոչտեր. մի քանի օրից ոտների և փորի վրայ կազմւում են ուռեցքներ. ուռչում է նաև երեսը. այդ ուռեցքները սառն են և յաճախ նրանց ձեղքերից հոսում է հեղուկ: Այդ ուռեցքները չափազանց վտանգաւոր են քթի մէջ, որովհետև ծածկում են անցքերը և առաջացնում շնչարգելութիւն: Ուռեցքներ լինում են նաև կոկորդի և շնչափողի (гортань) մէջ: Հիւանդութիւնը շարունակւում է թեթև դէպքերում 1 շաբաթ, իսկ երբեմն մինչև 2—3 շաբաթ: Զերմութիւնը հիւանդութեան սկզբում հաս-

նում է 39,5 աստիճանի, յետոյ իջնում է մինչև 39,2—39,3 և այդպէս շարունակւում մինչև վերջին օրերը, երբ բարձրանում է մինչև 41—42 աստիճան: Երբ կոկորդում ուռեցքները սաստիկ զարգանում են և հիւանդը զրկւում է կուլ տալու հնարաւորութիւնից—առողջանալու յոյսը անշան է: 100-ից սատկում են մօտ 50.

Ամենազլխաւոր, բնորոշ նշաններն են՝ բծերը և ուռեցքները: Ինչպէս բժշկել:

Ռիոյ, այս ախտի համար առանձնապատուկ, բժշկական միջոց չկայ, անհրաժեշտ է բժշկել արտայայտուող երևոյթներին համաձայն դեղեր նշանակելով. աղիքները մաքրելու համար առաջարկւում են՝ կարլսբադի աղ, կալօմէլ (каломель) և այլն. ուռեցքները կարելի է կտրել, մէջը սրսկել մաքրող դեղով: Եթէ հիւանդին սպառնում է շնչարգելութիւն, անհրաժեշտ է անյապաղ դիմել բժշկի, որ կատարէ համապատասխան անդամահատութիւն (трахеотомию):

Շատ ծանր դէպքերում ոմանք դիմում են արիւն առնելու միջոցին (кровопускание):

Հիւանդ կենդանին պէտք է անպայման գտնւի յարմար և առողջապահական պայմաններում. մաքուր օդը զլխաւորապէս պայմաններից մէկն է, որովհետև ամենից յաճախ այդ ախտը իշխում է կեղտոտ և հեղձուցիչ մթնոլորտով ախոռներում: Հիւանդ ձիի պայտերը պէտք է հեռացնել. ախոռում փոել փափուկ և մաքուր խոտ կամ յարդ, որովհետև հիւանդը միշտ տրամադիր է պարկելու: Ախոռում պէտք է անպայման տաք լինի. անհրաժեշտ է տալ հիւանդին ընտիր սնունդ (գարի, արօտ և այլն) և մաքուր յստակ ջուր: Օգտակար է ջրի հետ տալ նաև փոքրիկ քանակութեամբ աղային թթւուտ (соляная кислота, 1 մեծ գդալ մի վէդրօ ջրին):

Ձիու բժաւոր ախտը Ռուսաստանում համեմատաբար շատ քիչ է տարածւած և երկրի տնտեսական բարօրութեան ու անասնապահութեան շահերի տեսակէտից բռնում է երկրորդական տեղ:

Աւելի յաճախ այդ ախտով հիւանդանում են չափահաս և պառաւ ձիերը ու սակաւ մատաղահասները (մինչև 2 տարեկան): Կան բժշկելու համար շիճուկներ (сыворотки), սակայն չափազանց թանկ են և ոչ էլ այնքան օգտակար:

606-ով բժշկելու փորձերը դրական հետեանքի չը հասան:

8.

Ծ Ա Ղ Ի Կ

(Оспа. Variola)

Ծաղիկ կոչւած վարակիչ հիւանդութիւնը տարածւած է համարեա ամեն տեսակի ընտանի կենդանիների մէջ և համեմատաբար շատ թեթեւ ընթացք ունի:

Ինչպէս յայտնի է ընթերցողին ևս, ծաղիկը վարակիչ հիւանդութիւն է և նրա բնորոշ նշանն են կաղմում մարմնի վրայ երևան եկող կարմիր բծերը, որ ժամանակի ընթացքում դարձանալով ու կերպարանափոխելով դառնում են փոքրիկ հանգոյցներ (узелки) և ապա՝ բշտիկներ (пузырьки). առողջանալուց յետոյ այդ բշտիկները անյետանում են, սակայն մնում են բնորոշ հետքեր, փոսիկներ:

Ծաղիկը սկսում է ջերմով:

Իւրաքանչիւր կենդանի ունի իր համար բնորոշ տեսակի ծաղիկ. սակայն բժշկականութեան ասպարիզում գործող զիտնականներից ոմանք պնդում են՝ որ միայն մարդը, ոչխարը և թռչունները ինքնաբերաբար հիւանդանում են ծաղիկով, իսկ բոլոր միւս տեսակի կենդանիները վարակւում են նրանցից:

Ծաղիկ առաջադնող դրդիչը, հիւանդութեան անմիջական պատճառը, մինչև այսօր գտնւած, ուսումնասիրւած չէ:

Բժշկականութիւնը ճանաչում է՝ իսկական ծաղիկ, երբ բըշտիկները շրջապատւած են լինում շատ բնորոշ կարմիր և կլոր մատանանման շրջանակով, որի մէջ տեղում գտնւում է այսպէս կոչւած պօրտը (пупок). կեղծ ծաղիկը, որ պատահում է լուկ կովի ու մասալմբ ոչխարի մօտ, բնորոշւում է կարմիր, կարծր և կոնաձև հանգոյցներով, որոնք ժամանակի ընթացքում սկսում են նեխւել: Այս կեղծ ծաղիկը վարակիչ չէ: Կայ նաև քամոս ծաղիկ (вбтряная оспа), բնորոշւում է նրանով, որ բշտիկների մէջ գտնւում են գաղեր:

Ինչպէս ասացի, համարեա բոլոր տեսակի ընտանի կենդա-

նիները տրամադիր են ծաղիկով հիւանդանալու. ասեմ մի քանի խօսք բոլորի մասին առանձին:

1. Կովի ծաղիկ (Variola vaccina) — գլխաւորապէս կենտրոնանում է կուրծի (ստինքի) վերայ և շատ թեթեւ կերպով անցնում, բծեր երևալուց մի քանի օր յետոյ նրանք արդէն դառնում են բնորոշ հանգոյցներ, սրանք ևս շուտով կերպարանափոխւում փոքրիկ բշտիկների՝ ի ջրանման հեղուկով: Վարակւելուն նպաստում են գլխաւորապէս՝ հիւանդ կովի կաթը և գոմի այլ իրեղեններ:

2. Այծի ծաղիկ (Variola caprina) — լիովին համապատասխան վերև նկարագրածս կովի ծաղիկին և նոյնքան էլ թեթեւ կերպարանք ունի. պատահում է շատ սակաւ:

3. Ձիու ծաղիկ (Variola equina) ձին ևս շատ սակաւ հիւանդանում է ծաղիկով, նոյն իսկ աւելի սակաւ, քան այծը և շուտով լիովին տողջանում:

4. Ոչխարի ծաղիկ (Variola ovina). բոլոր գոյութիւն ունեցող ձևի ու տեսակի ծաղիկներից սա ամենածանր ու ամենալուրջն է: Մանաւանդ ծանր կերպարանք է ընդունում նա, եթէ հիւանդը գտնւում է հակաառողջապահական պայմաններում. այդ դէպքում առաջ են գալիս մի շարք բարդ երևոյթներ, հիւանդութիւնը կարող է նոյնիսկ մի քանի ներքին գործարաններ զրաւել. այդ է պատճառը, որ ոչխարների ծաղիկը բուսականին յաճախ վերջանում է մահաւան դէպքերով. 100 հիւանդից սատկում են մօտաւորապէս 10-ից մինչև 40—50 հատ թւերի այդ մեծ տարբերութիւնը կախուի ունի եղանակից և մասամբ հիւանդի կեանքի, կենցաղի պայմաններից:

5. Խօզի եւ շան ծաղիկ (Variola suilla et canina) — սրանք ևս նոյնպէս ծանր են և յաճախ մահացու, սակայն, բարեբախտաբար սակաւ են հիւանդանում:

6. Թռչունի ծաղիկ (Տես «Թռչունների ախտեր» գլուխը): Ինչ վերաբերում է ծաղիկի բժշկիւն, անկասկած ամենալաւ և ուղիղ միջոցն է պատաստելը. բոլոր տեսակի ծաղիկները, բացի ոչխարի իսկական ծաղիկից, այնչափ թեթեւ ու կարելի է ասել աննշան հիւանդութիւններ են, որ նրանց կարելի է ոչ միայն թողնել առանց բժշկութեան, այլ և չը պատւաստել այդ կենդանիներին: Այն ինչ ոչխարի ծաղիկը, ինչպէս ասացի, յաճախ ընդունում է շատ ծանր ու լուրջ կերպարանք. այդ է պատ-

ճառը, որ անասնաբուժութիւնը պահանջում է ոչխարներին պատւաստել:

Այս տեսակի ծաղիկը կարօտ է նաև բժշկութեան. բացի մաքրութիւնից և մի շարք առողջապահական պայմաններից, անհրաժեշտ է բժշկել վարակւած տեղերը. հանգոյցները ու բըշտիկները անհրաժեշտ է օրական մի քանի անգամ լւանալ այսպէս կոչւած լիզօլեան ջրով (лизоловая вода) և ապա ծածկել ցինկի կամ կապարի և կամ իօդօֆորմի սպեղանիով (цинковая, свинцовая или йодоформенная мази 1 : 10): Չափազանց ծանր կերպով հիւանդ ոչխարները սաստիկ վարակիչ են, ուստի առաջարկւում է այդպիսիներին սպանել և թաղել՝ առանց օգտուելու նրա մորթով կամ բրդով:

Բոլոր միւս տեսակի ծաղիկները պահանջում են լոկ մաքրութիւն և առողջապահական պայմաններ:

9.

ԽՈՋԵՐԻ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻԻՆՆԵՐ

Բացի մի շարք ընդհանուր վարակիչ ախտերից, որոնցով յաճախ կամ սակաւ հիւանդանում են նաև խոզերը, կան մի քանի ծանր ու լուրջ վարակիչ ախտեր, որոնք բնորոշ են բացառապէս խոզերի համար ու յաճախ պատճառ են դառնում չափազանց ծանր ու ֆլասակար համաճարակների. Այդ հիւանդութիւնները շատ տարածւած են ոչ միայն Ռուսաստանում, այլ և եւրոպական երկրներում և մանաւանդ խոզաբուծութեամբ յայտնի և հարուստ Դերմանիայում, ուր նրանք յաճախ ահազին ֆլասներ են հասցնում երկրի անտեսութեանը: Խոզերի այդ առանձնայատուկ վարակիչ ախտերն են.

1. Խոզերի կարմրուկը:
2. Թոքերի տարափոխիկ բորբոքում կամ արիւնախտ
3. Աղիքների " " " կամ ժանդախտ

Ա. ԽՈՋԵՐԻ ԿԱՐԺՐՈՒԿԸ

(Краснуха или рожа свиней, Erysipelas suum)

Սա չափազանց ծանր հիւանդութիւն է, որ առաջ է գալիս առանձնայատուկ միկրոբի գործունէութիւնից, Համաճարակները մանաւանդ սաստիկ են ամառը. սատկողների թիւը յաճախ հասնում է 100-ից 90 ի:

Հիւանդութիւնը բաժանւում է երեք ձևի՝ 1. շանքանար, երբ հիւանդը սատկում է 12—24 ժամայ ընթացքում, 2, սուր և 3. երկարատեւ: Հիւանդութեան բնորոշ նշաններն են՝ տաքութիւնը մինչև 42 աստիճան, ախորժակի կատարեալ բացակայութիւն, ծանր և դժւարին շնչառութիւն, հիւանդութեան սկզբին փորկապութիւնը, իսկ յետոյ փորլուծութիւն, բոլոր սեռանքի լորձաթաղանթները կապոյտ գոյն են ստանում (ціанозъ), կաշւի վրայ կարմրակապոյտ և յաճախ մուգ գոյնի բնորոշ բծեր, ծնոտի տակ և ականջների մօտ դտնւած դեղձերը ուռչում են, երևան է գալիս մարմնի յետևի մասի կաթածահարութիւն (параличъ):

Երկարատեւ ման գալու դէպքում նկատւում է նաև հիւանդի սաստիկ լղարելը, բացի դրանցից, հիւանդանում են նաև ոտների յօդերը և խոզը սկսւում է կաղալ:

Այս բոլոր բնորոշ նշանները այնքան էլ առանձնայատուկ չեն, ուստի միայն նրանց վրայ հիմնելով յաճախ անհնարին է դառնում ջոկել այս ախտը խոզի ուրիշ վարակիչ ու ծանր ախտերից. այդ դէպքում բժիշկը պէտք է դիմէ նախ, միկրոսկոպի և ապա՝ ներքին անդամների ու գործարանների ուսումնասիրութեան միջոցին:

Կայ նաև կարմրուկի լոկ կաշւի մեւը, երբ բացի վերոյիշեալ բնորոշ երևոյթներից, գլխաւորը բծերն են. այս ձևը համեմատաբար աւելի թեթեւ է և յաճախ վերջանում է առողջանալով. սակայն նա իւր հետեանքներով փչացնում է անասնի արտաքինը. կարմիր բծերը առողջանալուց յետոյ ևս մնում են ականջի և պոչի վրայ ու, առաջ բերելով նրանց հիւանդութիւնը, նպաստում նրանց ընկնելուն, թափւելուն:

Խոզերի կարմրուկը չափազանց վարակիչ ախտ է. առողջ

կենդանիները վարակում են սնունդի միջոցով, կարմրուկի ամենաբնորոշ նշաններից մէկն է՝ մարսողութեան ծանր խանգարումը, սաստիկ փորկապը յանկարծ դառնում է անզուսպ փորլուծութիւն, որ յաճախ մայրախիլ կերպարանք է նշանակում:

Չնայած մի շարք բնորոշ նշանների, խոզերի կարմրուկը կարելի է խառնել խոզերի միւս վարակիչ ախտերի հետ, որոնց մասին պէտք է դեռ խօսեմ: Խոզերի արիւնախտ ասած հիւանդութիւնից կարմրուկը տարբերւում է նրանով, որ ախտահար գլխաւորապէս թոքերի բորբոքումն է տեղի ունեցողը, իսկ այստեղ թոքերը անփնայ են: Խոզերի ժանգախտը բնորոշւում է աղիքների ծանր բորբոքումով, աւելի երկար է տևում և աւելի յաճախ վարտիւում անշափահաս կենդանիներին: Արևի հարածից (СОПНОЧНЫЙ УДАРЪ) կարմրուկը տարբերւում է ստամոքսի խանգարումով, բարձր ջերմութեամբ և երկարատևութեամբ (առաջինը սպառնում է մի-քանի ժամայ ընթացքով):

Կարմրուկը չափազանց սուր կերպարանք և արագ ընթացք ունի. նա կարող է սպանել կենդանուն $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ օրւայ ընթացքում և սակաւ տեւում է 3—4 օր, եթէ աւելի երկարատև է, յոյս կայ առողջանալու:

Հիւանդացած խոզերին պէտք է իսկոյն ջնկել, դառնել առողջներից և ամենախիստ կերպով պահպանել առողջապահական պայմանները: Օգտակար է հիւանդին երբեմն լւանալ մաքուր, պոչ ջրով կամ ծածկել թաց լաթերով: Պէտք է մաքրել ստամոքսը, տալով փորլուծողական դեղեր (каломель 2,0—4,0 օրը երկու անգամ):

Խոզերին կարմրուկից պահպանելու նպատակով դործածւում են պատւաստներ:

Բ. ԱՐԻԻՆԱՆՏ ԿԱՄ ԹՈՔԵՐԻ ՏԱՐԱՓՈՆԻԿ ԲՈՐԲՈՔՈՒՄ

(Септицемия или повальная пневмония свиней. Pneumonia contagiosa suum)

Շատ տարածւած է և չափազանց վարակիչ: Յայտնի է ամենահին ժամանակներից, սակայն առաջ խառնում էին կարմրուկի և ժանգախտի հետ, որովհետև երբեք էլ բնորոշւում են կարմրակապոյտ բծերով. կարմրուկից տարբերւում է նրանով, որ

այստեղ կաշին, բացի բծերով ծածկելուց, բորբոքւում է և ուռչում, ապա՝ այստեղ գլխաւորը թոքերի ծանր բորբոքումն է, որը կարմրուկի ժամանակ չկայ: Ժանգախտից կարելի է տարբերել միայն շնորհիւ միկրոսկոպի օգնութեանը:

Այս հիւանդութեան բնորոշ նշաններն են՝ շատ սուր ընթացքի դէպքում՝ ջերմութիւնը բարձր է (մինչև 42°), հիւանդը չի վեր կենում տեղից և աշխատում է խուել գետնի մէջ, լացայայտ կերպով երևան են գալիս բծերը, շարունակւում է ամենաշատ մի օր և վերջանում անպայման մահաւամբ: Յաճախ հիւանդութիւնը ընդունում է աւելի թեթև կերպարանք և շարունակւում է 6—12 օր. ջերմութիւնը հիւանդութեան ամբողջ ընթացքում հասնում է 40—41 աստիճանի. հիւանդը անդադար պառկած է, չի խմում քնք, թոքերի բորբոքումից առաջ է գալիս ծանր հագ, խոզը լղարւում է, երբեմն խանգարւում է և ստամոքսը: Այս դէպքում 100-ից առողջանում են ամենաշատը 20—25, դուրս գալիս երբեմն այս հիւանդութիւնը ընդունում է երկարատև, քրօնիկական ընթացք և շարունակւում է յաճախ $1\frac{1}{2}$ —2 ամիս. հիւանդը թուլանում է, սաստիկ լղարւում, երբեմն էլ նկատւում է փորլուծութիւն:

Խոզերի թոքերի տարափոխիկ բորբոքումը համարեա անհնարին է դեղերով բժշկելը, մանաւանդ սուր կերպարանք տառապելու դէպքերում: Կարելի է ի հարկէ տալ հիւանդին այլ և այլ մաքրիչ միջոցներ, սակայն այդ բոլորի ազդեցութիւնը հազիւ տայ քիչ-շատ դրական հետեանքներ:

Այդ ծանր և չափազանց վարակիչ ախտի դէմ կարելի է կուել լոկ պահպանողական միջոցներով, այսինքն, պատւաստելով ու զանազան շիճուկներով:

Գ. ԽՈՋԻ ԺԱՆՏԱՆՏ

(Чума свиней. Pestis suum)

Այս սաստիկ վարակիչ և ծանր հիւանդութիւնը, որ բաւականին մեծ չափերով տարածւած է նաև Ռուսաստանում, այլ կերպ կոչւում է աղիքների տարափոխիկ բորբոքում (повальный энтерит): Հիւանդանում են գլխաւորապէս անշափահաս խոզերը

Ա. ԹԹՁՈՒՆՆԵՐԻ ԿՍՄ ՀԱՆԻ ՔՕԼԵՐԱ

(Куриная или птичья холера. Cholera gallinarum)

Չափազանց տարածւած, ծանր և վարակիչ ախտ է հաւերի քօլիքը: Հիւանդութիւնն առաջացնողը դարձեալ միկրօք է (bacil avisenticus). Նա գտնուում է նաև առողջ թռչունների աղիքներում, ու համապատասխան պայմանների է սպասում իւր գործունէութիւնը սկսելու համար: Բացի հաւերից այդ ախտով վարակւում են նաև փոքրիկ թռչունները (աղաւնի և այլն): Երբեմն հիւանդութիւնը ընդունում է չափազանց արագ ընթացք և յանկարծ, վայրկենապէս սպանում արտաքուստ կարծես լիովին առողջ հաւերին: Սակայն, աւելի թեթեւ դէպքերում ևս հիւանդութիւնը տևում է ամենաշատը 1½—2 օր: Հիւանդութեան բնորոշ նշաններն են. փետուրները ցրիւ են արւած, սանրը կապոյտ գոյնի, երբեմն նկատւում է նաև թուքի հոսումը կառուցից: Հիւանդ հաւը միշտ նստած է, ընկճւած դրութեան մէջ, մի քանի ժամանակից ըսկսում է կառուցից հոսել մի ինչ որ դեղնաւուն, կեղտոտ հեղուկ. ամենազլխատոր նշանն է՝ սաստիկ, անգոռսպ փորլուծութիւն. յետևի փետուրները միշտ կեխտոտւած են և իրարու կպած՝ արիւնախառն արտադրութիւնների շնորհիւ: Ախորժակը բացակայում, երբեմն կատուում է անյագում ծարաւ: Հիւանդը սաստիկ թուլանում է և արագ լղարում: Տաքութիւնը հասնում է յաճախ 43, 5 աստիճանի:

Շատ սակաւ (զլխատորապէս պատու հաւերը) հիւանդանում են երկարատև ընթացքով. այդ դէպքում ամենաբնորոշ երևոյթն է՝ յօդերի ուռլելը. փորլուծութիւնը երբեմն փոխանակւում է փորկալութեամբ: Այդպէս կարող է շարունակել մինչև 3 շաբաթ և այդօրինակ հիւանդները չափազանց քնասակար են վարակելու տեսակէտից:

Հաւերի քօլիքը յաճախ կարելի է խոնհել այլ մի քանի հիւանդութիւնների հետ (հլւծախտ, ժանդախտ, աղիքների բորբոքում). անհրաժեշտ է կասկածի դէպքում դիմել միկրօսկօպի օգնութեանը:

Բացի հաւերից, այս հիւանդութեամբ վարակւում են՝ սաղը, բաղը, հնդկահաւը:

Ինչպէս բժշկել. Սուր և ծանր դէպքերում բժշկական միջոցները համարեա միշտ ապարդիւն են անցնում: Աւելի թեթեւ և երկարատև դէպքերում առաջարկւում են տալ հետևեալ դեղերը՝ 1. քաննին (танны на) կամ ղիբ (квасцы) ջրի հետ միասին. 2 երկաթի ծծմբաքիւստի ջուր (ferrum sulfuricum 30, 0, aqua destill. 3006, 0). սա կարելի է գործածել ջուրի փոխարէն. առհասարակ առաջարկւում են դարնանը թռչուններին ջրի փոխարէն տալ այս խառնուրդը: 3. Աղային քիւստի ջուր (Acidi hydrochl. crud. 30, aqua destil 3000, 0), գործածել, ինչպէս և նախկինը. շատ ընդունւած է Ռուսաստանում: Կան և բժշկական շիւկնիք (сыворотка „галлосеринъ“), բայց և՛ թանկ են, և՛ ոչ էլ այնքան ազդեցիկ:

Հիւանդներին անհրաժեշտ է իսկույն և եթ ջուր, դատել միւսներից, թռչնատները մաքրել. առհասարակ աշակուրջ ուշադրութեամբ կատարել առողջապահական բոլոր կանոնները ու պահանջները:

Բ. ԹԹՁՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՓՏԵՐԻՏ

(Дифтеритъ птицъ. Diphtheria ariums)

Համարեա ամեն տեսակի ընտանի թռչունները կարող են վարակել այս ծանր ախտով, որը սակայն երբեմն անցնում է հաւերին, թէև անանձին, բացառիկ դէպք, առանց վարակելու միւսներին և առանց համաճարակ առաջ բերելու: Հիւանդութիւնը տևում է բաւականին երկար ժամանակ և սպանում 100-ից մօտ 50—60 թռչուն: Հիւանդութեան արտաքին բնորոշ նշաններն են, լորձաթաղանթների վրայ նկատւում են դեղնագոյն, ճեղքաբեւոյն փաթախներ (плешки): Ցաճախ հիւանդութիւնը զլխատորապէս կենդրոնանում է աչքի մէջ և լիովին փչացնում այն, դարձնելով լըմբրանման, կակողը զանգւած:

Հիւանդացած թռչունների անյապաղ դատել առողջներից: Դիֆտերիտը շատ դժւար է բժշկւում և յաճախ, շատ յաճախ, անասնաբոյժի բոլոր ջանքերը անցնում են իգուր:

Փարախները անհրաժեշտ է փետուր և ստացւած վէրքերին քսել մաքրող դեղեր (ամենալաւն է սուլէմա 2 : 1000 լուծոյթը):

Փարախները կարելի է նաև այրել. օրինակ՝ պղնձի ծծմբաթու-
նով (мѣдный купоросъ). օրական 1—2 անգամ: Աչքը անհրա-
ժեշտ է լվանալ բորաթթվուտի լուծույթով (2—3⁰/₀):

Ստակած թռչունները, ինչպէս և աղբը և այլն անհրաժեշտ
է այրել:

Խորհուրդ են տալիս նաև նոր թռչուն ձեռք բերելիս, 4—5
օր պահել նրան առանձին, մինչև որ լիովին չը հաստատուի ա-
ռողջ լինելը:

Գ. ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ԾԱՂԻԿԸ

(Птичья оспа. Variola gallinarum)

Այս հիւանդութիւնը կայանում է նրանում, որ հիւանդ թռ-
չունի մարմնի այլ և այլ մասերի վրայ (սանր, ականջ, փոր, ազ-
գըր, կոպեր և այլն) երևան են գալիս երբեմն փոքրիկ, իսկ եր-
բեմն բաւականին մեծ հանգոյցներ: Նոյնը կարող է նկատուել
նաև լորձաթանթների վրայ և ոմանք այդ ախտը դժւարանում
են տարբերել դիֆտերիայից: Համեմատաբար այս հիւանդութիւնը
քիչ է տարածւած և շատ սակաւ կարող է պատճառ դառնալ քիչ-
շատ ակնյայտ համաճարակի:

Բժշկում են այսպէս. հանգոյցները (կաշւի վրայի) քերթում
կամ կտրում, միջի հեղուկը հեռացնում և վէրքերին քսում իօդ
(Creolini 5, Glycerini aquadis t. aa 100, O. M. D. S. այս դեղը
պործածւում է լորձաթաղանթներին քսելու համար):

Բացի այս երեք (և մանաւանդ առաջին երկու) ախտերից,
մեր ընտանի թռչունները չափազանց յաճախ հիւանդանում են
հիւժախտով, որը երբեմն ընդունում է համաճարակի կերպարանք:
Թռչունները հիւանդանում են գլխաւորապէս ալիքների հիւ-
ժախտով: Բժշկել անհնարին է, ուստի առողջապահական տեսա-
կէտից անհրաժեշտ է հիւանդին ոչնչացնել:

Վ Ե Ր Զ

Յ Ա Ն Կ

	երես
Յառաջաբան	I
Սիբիրախոս	1
Սապ	7
Դաբադ	13
Եղջիւրաւոր անասունների ժանդախտը	17
Տուբերկուլիոզ	24
Թոքերի տարափոխիկ բորբոքում	34
Զիւռ թոքերի տարափոխիկ բորբոքում կամ ձիւռ	43
Ժանտախտ	
Եղջիւրաւոր անասունների թոքերի տարափոխիկ	37
բորբոքում	
Զիւռ. արիւնա—բծաւոր ախտը	42
Ծաղիկ	44
Խոզերի հիւանդութիւններ	46
« կարմրուկը	47
Արիւնախոս կամ թոքերի տարափոխիկ բորբոքում	48
Խոզի ժանդախտ	49
Ընտանի թռչունների վարակիչ ախտերը	51
Թռչունների կամ հաւի քուլեռ	52
» զիֆտերիտ	53
» ծաղիկը	54

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0289294

8558